TussenRuimte

MISSIONAIR • INTERCULTUREEL • VERBINDEND

MISSIE EN CONTEMPLATIE IN NEDERLAND

2021 | 1

Theologie.nl
Verdieping en inspiratie

Leer van elkaar, deel met anderen

Ga naar
www.theologie.nl
en meld je aan!

Theologie.nl: platform voor kerk en theologie

INHOUD

TR

3 Redactioneel

15 Gastcolumn

31 Was getekend

50 Beeldmeditatie

54 Impressies

56 Kunst & cultuur
- *Film*
- *Boeken*
- *TR-tips*

62 Agenda

64 Vooruitblik

4 REPORTAGE | Annieke van Dijk
Luisteren met je hart
Stilteretraites voor zendingswerkers

9 ONDERZOEK | Tom Boesten
'De basis ligt in het contact met God'
Missie en contemplatie in het (Nederlandse) kloosterleven – Broeder Bram Hommel

16 DEBAT | Bart Visser
Charismatische aanbidding als het vuur voor missie

21 PORTRET | Jaap Haasnoot
Thomas Lotterman van Sant'Egidio Utrecht:
'Vriendschap met de armen is méér dan een ideaal'

24 ANTITHESE | Amy Maxwell
Belichaamde contemplatie?
In gesprek met het werk van Sarah Coakley

32 JONGEREN IN BEELD | Catharinus van den Berg – Frans Hoogendijk – Conny Stuart
– **Je hoeft jezelf niet te bewijzen in het Jongerenklooster** (32)
– **Werk maken van je geloof in de Wittenberg** (34)
– **'Aandachtig Leven' op de Westerhelling** (36)

38 INTERVIEW | Nienke Pruiksma
Jos Douma over contemplatie en kerk-zijn:
'Zo kun je heil, heelheid ervaren'

43 PERSPECTIEF | Alexander Morea-van Berkum
'Ratio & contemplatio' in Kants filosofische aantekeningen

TussenRuimte
missionair · intercultureel · verbindend

jaargang 14 | nummer 1 | maart 2021
ISSN 0165-988X

TussenRuimte is een kwartaaltijdschrift voor missionaire en interculturele theologie dat verschillende christelijke stromingen verbindt en samengesteld wordt door een Nederlands-Belgische redactie.

TussenRuimte doet verslag van missionaire initiatieven, in woord en daad, lokaal en wereldwijd. Het tijdschrift wil vanuit het christelijk geloof inspireren en reflecteren op religies en culturen, met de bedoeling steeds opnieuw een proces van verstaan op gang te brengen. Zo kan ruimte ontstaan voor de betekenis van het evangelie in onze tijd.

TussenRuimte is een uitgave van de Nederlandse Zendingsraad (NZR) in samenwerking met MissieNederland, Prisma, de Verenigde Protestantse Kerk in België en Uitgeverij KokBoekencentrum in Utrecht.

© 2021 Uitgeverij KokBoekencentrum en de redactie van *TussenRuimte*
Overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Omslagbeeld: Jongerenklooster, foto: Vincent Tollenaar

Redactie
Rob van Essen, Jaap Haasnoot, Renate Japenga, Verry Patty, Nienke Pruiksma (hoofdredacteur), Peter-Ben Smit, Alexander Villamil Morea-van Berkum

Eindredactie
Marieke van der Giessen-van Velzen | Redactie.AMG

Redactieadres (gewijzigd per 1 april)
TussenRuimte
Nederlandse Zendingsraad
Joseph Haydnlaan 2
3533 AE Utrecht
T (0343) 745 245
E tussenruimte@zendingsraad.nl
W zendingsraad.nl/tussenruimte

Foto's en illustraties
Annieke van Dijk/De Hooge Berkt (5-8), Berne Media/Abdij van Berne en Averbode (10), Bart Visser/New Wine (17-21), Sant'Egidio Utrecht (22-23), Jongerenklooster (33), de Wittenberg (35), Huis van Aandacht (37), Shutterstock (40, 42)

Basis-layout
Peter Slager | Garage bno

Abonnementenadministratie
VBK | media, abonnementen
Postbus 13288
3507 LG Utrecht
T 088 – 700 2780 (09.00-12.00)
E tussenruimte@kokboekencentrum.nl

Abonnementen
Een jaarabonnement in Nederland kost € 46,50 per automatische incasso (per factuur € 47,50).
In het buitenland: € 59,00. Studentenabonnement: € 31,30.
Losse nummers: € 12,95 (exclusief porto).
Proefabonnement van twee nummers: € 17,50.
Het abonnementsjaar loopt van januari tot en met december. Abonnementen worden stilzwijgend verlengd, tenzij minimaal drie maanden voor het einde van de abonnementsperiode schriftelijk is opgezegd. Adreswijzigingen graag drie weken voor de ingangsdatum schriftelijk doorgeven.

Deze uitgave is gedrukt op papier van verantwoorde herkomst.

Missie en contemplatie in Nederland

Hoe kunnen we God leren kennen, Gods wegen herkennen en deelgenoot zijn aan 'Gods Missie'? Door de eeuwen heen is contemplatie, de overweging op het Woord van God, in studie, sacramenten, liturgie en gebed een van de antwoorden geweest.
'Het is het theologische antwoord van geloof, hoop en liefde waardoor de gelovige zich opent voor de openbaring en communicatie van de levende God door Christus in de Heilige Geest', staat in een schrijven vanuit het Vaticaan uit 1980. Tegelijkertijd wordt benadrukt dat dit niet betekent dat contemplatie alleen betrekking heeft op het innerlijk leven: het gaat ook over je leven in gemeenschap met anderen, in deze wereld.

Missie kan niet zonder contemplatie en contemplatie niet zonder missie. De beweging naar binnen en naar buiten zijn inherent aan het christelijk geloof en wordt ons in de Bijbel voorgeleefd. Zonder het een kan het ander niet bestaan.

Contemplatie en missie zijn dus nauw met elkaar verbonden. Dat zien we vandaag de dag terug in de aandacht voor spiritualiteit, de interesses in retraites, voor *lectio divina*, voor een andere manier van leven in kloosters en leefgemeenschappen, in de dialoog met andere religies en hun spirituele tradities, en in de dialoog met beeldende kunst of muziek.
Dit nummer van *TussenRuimte* laat in een variatie van verhalen zien hoe springlevend het is, dat zoeken en vinden van verbinding met God, de bron van waaruit we leven. En hoe jong en oud in (voornamelijk) Nederlandse context vormgeeft aan en balans zoekt in het naar binnen keren, luisteren en overwegen, en vervolgens naar buiten treden, waar we God en/in onze medemens en de hele schepping ontmoeten.

— Themaredactie: Nienke Pruiksma en Marieke van der Giessen-van Velzen

Luisteren met je hart

Stilteretraites voor zendingswerkers

'Doe je cross-cultureel werk in het buitenland of in Nederland of speel je met de vraag of dat wat voor jou is? Ben je op verlof of na uitzending teruggekeerd naar Nederland en zit je in die lastige fase van 're-entry'? Of zit je middenin de hectische periode voor een eerste vertrek naar het buitenland? Dan vind je het wellicht fijn om een pas op de plaats te maken en een stilteretraite in te plannen!'

De woorden van de aanhef staan bovenin de advertentie die zendingswerkers uitnodigt om op stilteretraite te komen. Sinds 2015 mag ik een aantal keer per jaar te gast zijn in Gemeenschap De Hooge Berkt in Bergeijk om retraites aan te bieden voor mensen die cross-cultureel werk doen.

Intrigerende ervaring

Waarom zou je als zendingswerker op zo'n uitnodiging ingaan? Mijn eigen ervaring is daar misschien wel de beste illustratie van. Ik ben op het spoor van stilteretraites gekomen in de tijd dat ik in Jordanië woonde. In die beginjaren woonde op Cyprus een Engels echtpaar, Joyce en David Huggett, dat stilteretraites organiseerde voor zendingswerkers in de regio (Joyce Huggett is bekend als auteur van onder meer boeken over gebed).
Het idee om op retraite te gaan intrigeerde me en ik besloot een week te boeken. Joyce Huggett was mijn begeleider en iedere dag had ik een gesprek met haar. Luisterend naar wat er voor mij op dat moment speelde gaf Joyce me dan suggesties mee, een bijbelgedeelte of creatieve ideeën.

'Lectio divina'

Wat zij me ook leerde waren – voor mij toen – nieuwe manieren van omgaan met de Bijbel. Ik kom uit een kerkelijk nest, waar de nadruk ligt op het bestuderen van Gods Woord. Je zou het de spiritualiteit van het 'hoofd' kunnen noemen. Nu werd ik uitgenodigd om daarnaast ook te luisteren met mijn hart. 'Wat raakt je als je dit leest, wat voor gevoelens roept het bij je op, wat zou God tegen jou willen zeggen, hoe wil je daarop reageren?' Dat werden de vragen waarmee ik een tekst ging lezen. Deze manier van reflectie wordt wel *lectio divina* genoemd.

Met al je zintuigen

Een andere manier van bezig zijn met de Bijbel die me aangereikt werd, was wat in het Nederlands 'bidden met de Schrift' wordt genoemd. Het nodigt uit om je voorstellingsvermogen te gebruiken. Neem bijvoorbeeld een evangelieverhaal waarin

'Bidden met de Schrift' nodigt uit om je voorstellingsvermogen te gebruiken.

Jezus mensen ontmoet. Je stelt je voor dat je erbij bent, dat je kijkt naar wat er gebeurt, luistert naar wat er gezegd wordt, proeft wat er te proeven valt. Je stapt als het ware het verhaal in met al je zintuigen. En onderwijl luister je naar wat dat met je doet.

Stilte opzoeken heeft me 'op het veld' gehouden

Wat ik vooral merkte tijdens die retraite was dat God voor mij heel dichtbij kwam. Ik ontmoette Hem op manieren die nieuw voor me waren. De kennis die in mijn hoofd zat daalde naar mijn hart. Terug in Jordanië bleef ik die meer reflectieve manieren van omgaan met de Bijbel gebruiken. Een retraite werden een jaarlijks terugkerend moment om uit de hectiek van het werk stappen en God te zoeken.
Terugkijkend op mijn jaren in het buitenland kan ik zeggen dat het regelmatig opzoeken van de stilte me 'op het veld' gehouden heeft. Ik herken me in Jezus' uitnodiging aan zijn discipelen in Marcus 6:31:

De Hooge Berkt in Bergeijk is een ideale omgevering voor stilteretraites.

> 'Ga nu mee naar een eenzame plaats om alleen te zijn en een tijdje uit te rusten.'

Want het was een voortdurend komen en gaan van mensen, zodat ze zelfs niet de kans kregen om te eten. Langzamerhand begon in mij ook het verlangen te groeien om zelf getraind te worden in het begeleiden van mensen op retraites. Dat bracht me op het spoor van een opleiding bij de Jezuïeten in Engeland, Internship for Spiritual Accompaniment, die ik in 2006 tijdens een sabbatical heb gedaan. Terug in Jordanië kon ik het geleerde in praktijk brengen door stilteretraites te organiseren voor zendingswerkers daar.

Ideale plek in Nederland

En toen kwam de grote sprong terug naar Nederland in 2013 en daarmee de start van een nieuwe taak als Member Care-coördinator van Interserve. Onder die vlag mag ik stilteretraites vormgeven in Nederland voor iedereen die cross-cultureel werk doet, met of zonder organisatie.
Zoekend naar een plek daarvoor ben ik terechtgekomen bij Gemeenschap De Hooge Berkt in Bergeijk. Op hun website leggen ze uit wie ze zijn.

> 'De Hooge Berkt is een open christelijk-oecumenische leefgemeenschap. De leden en haar vrienden geven hun leven inhoud in het samen leven met aandacht voor elkaar en voor de gasten. Met elkaar geven ze een gezicht aan een hartelijke kerk midden in de wereld.'

Ik ben deze gemeenschap als een bijzondere retraiteplek gaan ervaren en met mij vele anderen. Hun gastvrijheid en zorgvuldigheid in het omgaan met gasten werken mee om je op

Je kunt zelf bepalen hoe lang je op retraite wilt komen.

je gemak te voelen. Omdat ze ook een eigen retraiteprogramma hebben, zijn ze helemaal ingesteld op mensen die in stilte zijn.

Wees opmerkzaam, op een ongedwongen manier

Dagelijks zijn er normaal gesproken drie vieringen per dag in de kapel (dat is nu in coronatijd anders). Voor veel retraitegangers wordt het ritme van dagelijkse vieringen en maaltijden een mooie bedding. Vaak gebeurt het dat er juist in een viering iets voorbij komt wat aanspreekt, een lied, of een lezing, of een opmerking van de liturg. De omgeving van het centrum is bosrijk en nodigt uit tot wandelen of fietsen. Ook is er het Atelier, een plek waar in kleur of vorm uiting gegeven kan worden aan wat er speelt tijdens een retraite.

Voor cross-cultureel werkers

Zoals ik in de retraiteflyer laat weten kunnen mensen zelf bepalen hoelang ze op retraite willen komen, tussen twee en zes dagen. In mijn eerste gesprek met hen geef ik hen een documentje dat ik 'Om te beginnen' heb genoemd. Hier een gedeelte daaruit:

Misschien vraag je je aan het begin van deze retraite wel af waar je aan begonnen bent. Zelfs al ben je al eens eerder op retraite geweest, dan nog kan het zijn dat je er met gemengde gevoelens tegenaan kijkt. Geen probleem, dat is helemaal normaal! Het lijkt een lange tijd om twee of meer dagen in stilte door te brengen. Wat ga ik doen met al die tijd? Wat kan ik verwachten?

De eerste stap is om alles rustiger aan te doen. Neem meer tijd dan gewoonlijk voor de dingen van de dag. Loop langzamer, kijk om je heen naar wat je ziet, luister naar wat je hoort ... voel, proef, ruik ... Met andere woorden, gebruik al je zintuigen. Wees niet verbaasd als je je de eerste dag(en) extra moe voelt wanneer je het bewust kalmer aan doet. Het kan zelfs zijn dat je tijdens je tijd van gebed in slaap valt. Laat dat maar gewoon gebeuren. Dat heeft je lichaam kennelijk nodig! Dit rustiger aan doen kan je helpen om te wachten op God en Hem te ontmoeten in de stilte. God heeft veel manieren om tot je te spreken. Wees opmerkzaam op een ongedwongen manier, zoals een vogelaar die op de uitkijk is naar een bijzondere vogel. Als je in de natuur wandelt ... in Zijn Woord leest en dat overdenkt ... als je wakker bent, of zelfs als je slaapt ... wees open voor wat God tot je te zeggen heeft.

... wees open voor wat God je te zeggen heeft.

Iedere dag heb je de gelegenheid om mij te ontmoeten voor een gesprek van ongeveer drie kwartier. Je kunt ervan verzekerd zijn dat alles wat je zegt als vertrouwelijk wordt beschouwd! Luisterend naar jou zullen je bijbelgedeelten en andere suggesties worden aangereikt om mee te nemen je dag in. De rest van de dag ben je in stilte, zelfs tijdens de maaltijden. Misschien voelt dat in het begin een tikje ongemakkelijk. Maar ik hoop dat je het zult waarderen om op deze manier zo min mogelijk afgeleid te worden van het zijn in Gods nabijheid en het luisteren naar Hem!

— Annieke van Dijk woonde en werkte van 1993 tot 2013 in Jordanië, uitgezonden voor Interserve. Ze werkte als arts in het Annoor Sanatorium in Mafraq en op een polikliniek voor vluchtelingen in Amman en was actief betrokken bij het opzetten van een *member care netwerk* in Jordanië. Sinds september 2013 is zij Member Care Coördinator bij Interserve Nederland.

‘De basis ligt in het contact met God’

Missie en contemplatie in het (Nederlandse) kloosterleven

Kloostergemeenschappen hebben allemaal hun eigen karakter: een eigen missie, een eigen gebedsleven en een eigen relatie tussen die missie en dat gebedsleven. Missie (of: actie) en contemplatie hebben door de eeuwen heen in een vruchtbare spanning met elkaar gestaan, in kort bestek beschreven in het eerste deel van dit artikel. Hoe die spanning uitwerkt in het leven van een hedendaagse kloosterling, daarvan spreekt vervolgens een interview met broeder Bram Hommel.

Actief of contemplatief

Het rooms-katholieke kloosterleven is vanouds verdeeld in actief en contemplatief. Sommige ordes leiden een contemplatief leven, een leven geheel gewijd aan het zoeken van God. Het is een combinatie van bidden en werken voor het levensonderhoud (*ora et labora*), en men verblijft het hele leven op één plaats. De Clarissen en de Trappisten zijn hiervan bekende voorbeelden. De meeste kloosterinstituten zijn echter actief: de kloosterlingen trekken met een bepaalde missie de wereld in: om Gods Woord te verkondigen, om te voorzien in noden van de armen, om de katholieken te sterken in hun geloofsleven, enzovoort. Denk aan de Dominicanen, Jezuïeten en aan de vele congregaties van vrouwen en van broeders die in de negentiende eeuw werden gesticht: Franciscanessen, Dominicanessen, Fraters van Tilburg. Veel van deze actieve instituten, en ook sommige contemplatieve, zijn naar andere continenten getrokken om daar hun werk uit te bouwen.

‘Vita mixta’

Het kan niet anders dan dat zo’n opdeling in actief en contemplatief een reactie oproept: een roep om eenheid van actie en contemplatie, het zogenoemde gemengde leven, de *vita mixta*. Hiervan zijn de Norbertijnen een heel oud voorbeeld. Zij leven in een abdij, met een intensief gebedsleven, maar zij zijn ook sterk betrokken op het leven van de parochies. Veel Norbertijnen hebben gewerkt als parochiepriester, en de orde publiceert ook veel liturgisch materiaal voor de parochies. De uitgeverijen van de Abdij van Berne en van de Abdij van Averbode zijn

Vier rooms-katholieke kloosterordes in Noord-Brabant vieren dit jaar een bijzonder jubileum. De Norbertijnen van de Abdij van Berne, de Norbertinessen van Sint-Catharinadal, de Kruisheren en de Clarissen hebben alle tegelijk eeuwfeesten of halve eeuwfeesten. Voor de provincie is dit reden om 2021 uit te roepen tot het Brabants Kloosterjaar. *www.brabantskloosterleven.nl*

Kardinaal Jozef De Kesel gaat voor tijdens de Sint-Norbertusmis 2018 samen met de canonie van Grimbergen.

allebei een begrip in de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland en Vlaanderen.
Zo zijn al meer dan duizend jaar de aspecten van actie en contemplatie onderdeel van het kloosterleven. Soms krijgt het ene de nadruk, soms het andere. Een missie in naam van Jezus Christus kan nooit alleen bestaan uit dingen doen en veel praten. Er moet ook altijd tijd en ruimte zijn om te luisteren naar wat God je te zeggen heeft.

Verschuiving in het begrip missie

In plaats van het woord actie zou men beter het begrip missie kunnen stellen. Actie is nooit alleen maar heel veel doen. Er moet ook een binnenkant aan zitten, een drijvende kracht. In het woord missie (zending) is dit aspect te vinden. Je doet niet zomaar iets, je bent gezonden, je hebt een missie. God is aan het werk onder de mensen, en je eigen werk is, als het goed is, onderdeel van Gods plan. Nu heeft het woord missie, net als het woord zending in de kerken van de Reformatie, in de koloniale tijd een verschuiving doorgemaakt. Missie werd steeds meer geassocieerd met het werk in andere continenten. Dat was in het begin anders.

Er moet ook een binnenkant aan zitten, een drijvende kracht

In de zeventiende en achttiende eeuw werden in Frankrijk en Italië de eerste kloosterordes gesticht die zichzelf missionair noemden: onder meer de Montfortanen, de Spiritijnen en de Redemptoristen. Hun missiegebied was het eigen land. Frankrijk

Vrijdagse maaltijd voor de straatjongens in het Bandra East Community Centre van de Indiase Norbertijnen, gesticht in 1974 met financiële hulp van Berne.

stond er, geestelijk gezien, beroerd voor. Onder invloed van de Reformatie was het Concilie van Trente gehouden. Daar had men besloten dat het pastoraat veel beter moest. De verbeteringen waartoe daar besloten was, kregen echter maar heel langzaam uitwerking.
In de steden van Frankrijk was er nog wel sprake van pastorale zorg, op het platteland vrijwel niet. Geen priester wilde daar werken. Op enkele plaatsen sloten jonge, idealistische priesters zich aaneen om deze missie toch op te pakken. Zo ontstonden de Spiritijnen en de Montfortanen. Ook de Redemptoristen, die in Italië werden gesticht, richtten zich primair op de eigen bevolking. Tot in de jaren zestig van de twintigste eeuw organiseerden zij 'volksmissies'. Een groepje Redemptoristen kwam dan enkele weken op bezoek in een parochie, waar zij door voordrachten en door donderpreken het parochieleven een extra impuls gaven.
In de negentiende eeuw kwam het werk in de andere continenten goed op gang. Dat werd in de loop van de tijd zo belangrijk, dat het woord missie steeds meer verbonden raakte met de activiteit van de kerk in Amerika, Afrika en Azië. Het feit dat missie een activiteit was die overal plaats kon hebben, raakte in de vergetelheid.

Ongekende bloei

De negentiende en twintigste eeuw waren voor het Nederlandse kloosterleven een periode van bijzondere bloei. Vanaf 1853 kon de Rooms-Katholieke Kerk vrij opereren in ons land. Dit gaf de ruimte aan tientallen nieuwe congregaties: groepen vrouwen, en soms ook mannen, die vanuit katholiek-christelijke inspiratie aan het werk gingen om onderwijs en gezondheidszorg op poten te zetten.
Hun oorspronkelijke drijfveer zat in de noden die zij om zich heen zagen: de armoede, het gebrek aan bijna alles, het ontbreken van scholen en plaatsen waar zieken naar toe konden gaan. Zij bouwden het katholieke onderwijs en de katholieke gezondheidszorg op. Pas later werden deze congregaties gezien als kloostergemeenschappen. In de loop van ruim een eeuw zouden tienduizenden vrouwen en duizenden mannen hun leven toewijden aan hun medemensen en daarmee ook aan God.
Het werk van deze congregaties begon in Nederland, maar al snel namen zij ook taken op zich in Azië en Afrika.

‘Je probeert een gaaf mens te worden’

De missie en de contemplatie van een kloosterbroeder

Broeder Bram Hommel is lid van de congregatie van Broeders van Huijbergen. Dit is een onderwijscongregatie in de traditie van Franciscus van Assisi, die in Nederland is gesticht, en ook al decennia lang in Indonesië werkt. Binnen de Rooms-Katholieke Kerk vallen de Broeders van Huijbergen duidelijk onder de actieven. De congregatie heeft in Nederland veel gedaan in het onderwijs en de jeugdzorg. Ook is ze uitgevlogen naar Indonesië, waar broeder Bram drieëndertig jaar heeft gewerkt.

Tijd van vernieuwing

Bram Hommel werd geboren op Tholen. Als boerenkind leerde hij hoe afhankelijk je bent: van de grond, van het weer, van de prijzen die je krijgt voor de oogst. Veel is niet maakbaar. Tegelijk was de polder zelf een voorbeeld van maakbaarheid: de boeren gaven het land jaar na jaar zijn aanzien. Het laatste jaar van de lagere school ging hij naar de Broederschool. Zo kwam hij terecht bij de Broeders van Huijbergen, hij volgde daar zijn vorming en opleiding tot onderwijzer. Zijn eerste benoeming was in Nijmegen in 1964. Vanaf toen ging het leven niet meer op de automatische piloot. Het was een tijd van vernieuwing, en samen met zijn medebroeders probeerde hij daar invulling aan te geven.
Na een studie theologie en missiologie werd hij in 1972 naar Indonesië gezonden. Daar ging hij opnieuw zijn weg zoeken, want in Indonesië kun je niet veel beginnen met overtuigingen en een geloofsbeleving die je in Nederland hebt geleerd. Een belangrijke periode was zijn werk in het noviciaat van de congregatie. In het noviciaat worden nieuwe kandidaat-broeders gevormd. Broeder Bram had de verantwoordelijkheid voor die vorming. Soms zag hij dat heel goede jongemannen toch niet goed konden aarden in het broederzijn. Dan gaf hij hun de raad een andere weg te kiezen. ‘Het is als water gieten in de woestijn. Maar als je het niet doet, verdroog je zelf.’
Twaalf jaar lang was hij regio-overste van de broeders op Kalimantan. Toen dat voorbij was, moest hij wel even wennen. Het leidde wel tot een ontdekking: ‘Je kunt ook dienstbaar zijn zonder officiële functie.’
Vanaf 2005 is hij terug in Nederland. Lange tijd is hij algemeen overste van de congregatie geweest. In Nederland bestaat de congregatie alleen uit oude broeders. ‘Hier is de taak om het erfgoed van de congregatie over te dragen naar de toekomst.’

Bram Hommel van de Broeders van Huijbergen: 'Er moet een link zijn tussen de formele gebeden en het werk. Als dat los van elkaar staat, drijft het weg.'

De missie van de Broeders

Sprekend over de missie is er een groot verschil tussen Nederland en Indonesië. 'In Indonesië zijn we nog echt een onderwijscongregatie. Gelukkig kijkt men wel wat breder, en met creativiteit. Een belemmering is dat sommige broeders vast zitten in succesvolle scholen. Als franciscaanse congregatie moet je niet naar succes kijken, maar naar wat de geringsten nodig hebben. De waarde van je werk hangt niet af van welke positie je hebt of hoe rijk je bent. Het gaat om wie je zelf bent.'
In Nederland proberen de Broeders erflater te zijn van een rijke erfenis. 'Hoe kun je dat herkenbaar aanbieden, de kern van het religieuze leven zichtbaar houden?' De leefgemeenschap De Huijberg speelt daar een belangrijke rol in. Ook de lokale bevolking van het dorp wordt betrokken bij de toekomst van het klooster.

Echte broederschap

Het woord broeder is voor Bram Hommel geen technische term. Altijd is het voor hem belangrijk geweest om echt broeder van zijn medebroeders te zijn, en broeder van alle mensen. Over zijn tijd bij het noviciaat in Indonesië vertelt hij: 'De novicen gingen, bij wijze van stage, enkele weken leven tussen bedelaars, enkele weken in een leprozendorp en enkele weken in een trappistenklooster. Daar leerden ze broeder te worden van bedelaars, leprozen en

trappisten. Ze reflecteerden op die ervaringen: wat roept het in mij op?'
In Indonesië is die echte broederschap soms spannend. De vele volkeren die er wonen, verdragen elkaar lang niet altijd. Met verbazing wordt soms gekeken naar de Broeders, die elke plaatselijke gemeenschap etnisch divers samenstellen.

Kern van het religieuze leven

'In onze oude geschriften staat dat het doel van het instituut is: *1. Zelfheiliging. 2. Onderwijs en hulp geven aan arme kinderen en weeskinderen*. Bij andere congregaties hebben ze ongeveer dezelfde formuleringen. Het vooropstellen van de zelfheiliging is in de laatste zestig jaar sterk bekritiseerd, maar eigenlijk is dat toch waar het om gaat: je probeert een gaaf mens te worden. Alles wat wij deden (gebed, werk, dagelijkse bezigheden) werd oefening genoemd. Als je je oefent in het werk dat als liefdewerk beschouwt wordt, oefen je jezelf in liefhebben, dit is een gaaf mens worden.'
Ook de drie klassieke kloostergeloftes zijn nog steeds actueel. 'De gelofte van armoede betekent dat je je eigenwaarde niet baseert op hoeveel je bezit of op je maatschappelijke positie. De gelofte van zuiverheid betekent dat je de liefde uitzuivert: je liefde voor anderen dient om anderen volop mens te laten zijn, niet om er zelf beter van te worden. De gelofte van gehoorzaamheid betekent dat je je voegt in wat de gemeenschap nodig heeft, en dat je als overste mensen neemt zoals ze zijn en probeert voorwaarden te scheppen voor de ontplooiing van het beste in henzelf.'

Contemplatieve dimensie

'Gods liefde is als een magnetisch veld, en wij mensen zijn als het ijzervijlsel op het blad papier. Het ijzervijlsel voegt zich in een mooi patroon. Het wordt ook zelf magnetisch, het gaat zelf liefhebben. Er moet een link zijn tussen de formele gebeden die de gemeenschap uitspreekt en het werk. Als dat los van elkaar staat, drijft het weg.
Ook wanneer er negatieve dingen gebeuren, ligt de basis in het contact met God. Je wordt staande gehouden. Franciscus kwam eens aan bij een klooster, waar men net een groep rovers weg had gejaagd. Franciscus rende er achteraan en raakte met de rovers aan de praat. Zij bleken te roven omdat ze niets hadden. Daarop nodigde Franciscus hen uit om in het klooster te komen eten. Zo werden de rovers vriendelijke mannen.
Ook is er het verhaal van de wolf van Gubbio. Een gevaarlijke wolf teisterde de streek en de mensen wilden hem doden. Franciscus ging eens praten met de wolf. Hij sprak hem waarderend aan als broeder wolf en vroeg of hij in ruil voor eten wilde helpen de stad te bewaken. Zo werd de wolf tam en een goede hulp voor de mensen.
Als ik met mensen iets negatiefs meemaak, wil ik in een andere dynamiek komen. Ik wil open zijn, ook als ze negatief doen. Broeder zijn is te menselijk om te verdwijnen.
Het is tussen God en mensen zoals bij een mooi ochtendlicht dat tussen de bomen door te zien is. Wat maakt dat dit zo mooi is: het licht, de bomen, of …?'

— Tom Boesten is stafmedewerker bij de Konferentie Nederlandse Religieuzen (KNR).

Contemplatief schrijven – online!?

'Het voelt als een oase.'
'Heerlijk, dat je dit faciliteert!'
'Ik hoef nu alleen maar te ontvangen in plaats van voortdurend online te geven.'
Zomaar een paar reacties van deelnemers aan de online retraites die ik geef.

Al langer voelde ik een sterk verlangen naar verstilling en verdieping. Vanuit Kroatië waar we een tijd woonden organiseerde ik daarom stilteweekenden op het platteland van Oost-Hongarije. Later was ik in Nederland gastvrouw van zo'n twintig stiltedagen. Door de coronacrisis ben ik pas begonnen met het aanbieden van online retraites.

Ik moest wel een drempel over, want 'online' en 'retraite' bevinden zich wat mij betreft aan de tegenovergestelde uiteinden van een spectrum. Maar mensen uit alle hoeken van het land schoven aan in onze 'online woonkamer'. We zitten comfortabel in ons eigen huis en tegelijkertijd bij elkaar. We proberen een veilige plek te maken, zo blijft alles wat mensen delen onder ons.

De avond-retraite begint om 19.00 uur met een kort moment voor ontmoeting, dan volgt Taizé-muziek en aansluitend lectio divina. *Vervolgens leg ik de werkvorm 'Contemplatief schrijven' uit. Daarna gaan we voor ongeveer een uur uit elkaar. Om 21.00 uur komen we weer terug op Zoom om te delen. Na de afronding is er nog ruimte voor nagesprek. Het eeuwenoude drieluik Woord- lofzang-gebed blijkt goed gecombineerd te kunnen worden met een online verbinding via Zoom.*

Hoe blijven we de verbinding vinden in deze tijd van avondklok en afstand houden?
De online retraites voorzien duidelijk in een behoefte en het online-aspect blijkt niet zo bezwaarlijk. Uiteraard hopen we dat we de echte retraites ook weer kunnen gaan beleven. Want niets is zo mooi als samen stil te zitten in een kerk of andere heilige – letterlijk: apart gezette – ruimte. Maar tot die tijd blijven we zoeken naar verbinding met elkaar en verdieping van ons persoonlijk leven.

— Janneke Huisman is pionier binnen het Leger des Heils, blogger (jannekeonderweg.nl; theworldaroundmytable.com) en organisator van stilteweekenden en (schrijf)retraites. Tussen 2007-2019 woonde ze met man en gezin in Engeland, Canada en Kroatië.

Charismatische aanbidding als het vuur voor missie

Het zingen van verschillende liederen achter elkaar, het gebruik van een band en een prominente rol voor een *worship leader*: 'Charismatische Aanbidding' is wereldwijd niet meer weg te denken. Ook in Nederlandse kerken van allerlei pluimage zie je dit liturgische fenomeen steeds meer terug. En niet alleen in de kerk trouwens. Spotify en YouTube maken de nieuwste liederen direct en breed toegankelijk. Matt Redman, Bethel Music en Hillsong klinken vaak en luid in menig huiskamer, tijdens het sporten of bij een autorit. Wat is charismatische aanbidding en wat is het verband met contemplatie en met Gods missie?

Waar hebben we het over?

De eerste uitdaging in het beantwoorden van de bovenstaande vragen, is dat we moeten bepalen waar we het precies over hebben. Zowel theologisch als fenomenologisch kun je namelijk verschillende lagen of aspecten onderscheiden.

Ten eerste wordt er in de Bijbel én in charismatische kringen gesproken over 'aanbidding als levensstijl'. Het hele leven, je denken en doen, moet weerspiegelen dat je dienstbaar wilt zijn aan God en mensen (Romeinen 12:1).

Ten tweede is er de laag van de liturgie, de wekelijkse eredienst. Je kunt daarbij denken aan de drievoudige orde die je vaak tegenkomt in charismatische kringen: aanbidding (zingen), onderwijs (de preek) en persoonlijk gebed (*ministry*). Hierin is veel openheid voor het werk van de Geest en de spontane inbreng van gemeenteleden (1 Korintiërs 14:26).[1]

Ten derde associëren veel mensen charismatische aanbidding met bepaalde liederen, liefst gezongen in 'een blokje' (direct achter elkaar, zonder onderbreking).

Elk van deze drie lagen verdient een eigen artikel, maar ik beperk mij hier tot het laatste: het zingen en de liederen.

Een nieuw lied

Charismatische aanbidding (dus de muziekstijl/het zingen) ontstond in de jaren na de Tweede Wereldoorlog. In de samenleving groeide het besef dat de toekomst in de handen lag van de jongere generaties. Ook in de kerk werd die gedachte steeds meer omarmd.

Er ontstonden interkerkelijke evangelisatiebewegingen voor jongeren zoals de Navigators, Youth for Christ en Jeugd met een Opdracht. Binnen de kerk, en vooral in de eredienst, kwam langzaam ruimte voor de muziek van jongeren. Waar vernieuwing voorheen op weerstand kon rekenen, werden innovatieve en nieuwe vormen nu juist waarden om na te streven.[2] Daar kwam bij dat de opgroeiende kinderen die net na de oorlog waren geboren (de *boomer*-generatie) in de jaren zestig en zeventig steeds meer vragen stelden bij allerlei oude (liturgische) tradities en instituties. Authenticiteit werd belangrijk en dat betekende dat ook de liturgie, de liederen en de muziekstijl trouw moesten zijn aan die generatie. Een nieuwe stijl van kerkmuziek werd omarmd. Muziek in een populair idioom, gespeeld op de instrumenten van deze generatie en met teksten in 'gewoon' Nederlands. 'Zing een nieuw lied', werd het credo (Psalm 96:1).[3] Overigens zagen we deze beweging in de kerkgeschiedenis al veel vaker. Grote vernieuwingsbewegingen gingen bijna altijd gepaard met de introductie van nieuwe liederen, passend bij de 'gewone man' (denk aan het Geneefse Psalter[4] en de liederen van de Wesley's).

Geboren vanuit een sterk missionair verlangen

De bovenstaande ontwikkeling is op allerlei manieren te duiden. Eén ding licht ik eruit: charismatische aanbidding is onder andere geboren vanuit een sterk missionair verlangen. Namelijk het verlangen om de boodschap van het evangelie zo te vertalen dat zij begrijpelijk wordt voor mensen in deze tijd en cultuur.

'U troont op de lofzang'

Een tweede prioriteit of verlangen dat zichtbaar wordt in charismatische aanbidding raakt meer aan het thema spiritualiteit en op een bepaalde manier ook aan contemplatie. Charismatische aanbidding is een vrucht van de Pinksterbeweging. Die beweging rolde vanaf het begin van de vorige eeuw in enkele 'golven' over de christelijke wereld heen. Voor dit artikel is de zogenaamde *third wave*, de derde golf, van belang. Deze golf, die opkwam rondom de bediening van John Wimber, legde grote nadruk op aanbidding, op missie (met veel ruimte voor de gaven van de Geest) en op het spanningsveld van Gods Koninkrijk, op het reeds en het nog niet. Als het gaat om aanbidding, gaf de Pinksterbeweging vanaf het begin meer ruimte voor expressieve uitingen tijdens het zingen

'Worship': in het zingend aanbidden God ontmoeten.

'Aanbidding als levensstijl': heel je denken en doen moet weerspiegelen dat je dienstbaar wilt zijn aan God en mensen (Romeinen 12:1).

(klappen, handen opheffen). Vurig en enthousiast meezingen werd een liturgische deugd. Daarbij, en misschien wel als belangrijkste, benadrukt de Pinksterbeweging dat God aanwezig is daar waar de gemeente Hem de lof zingt (Psalm 22:4, Matteüs 18:20). 'De aanbidding' krijgt daarmee een nieuwe dimensie. Niet langer draait het bij de liederen alleen om de inhoud van de teksten, niet langer is muziek alleen de drager van het woord, niet langer is het zingen slechts bedoeld om ons op te warmen voor de preek. Door het zingen, in het lofprijzen, achter het aanbidden, ontmoeten wij God.

Door het zingen, in het lofprijzen ontmoeten wij God

Het zingen krijgt daarmee een heel andere waarde dan in andere liturgische tradities. In de rooms-katholieke liturgie ontmoeten we God bovenal in de eucharistie. In de (klassiek-)protestantse liturgie ontmoeten we Hem ten eerste in de woordverkondiging. In de charismatische liturgie is de verwachting dat die ontmoeting plaats vindt in het zingend aanbidden.[5] Het zingen heeft dan een meer sacramentele dimensie.

Van Setten vergelijkt dat met de functie van een icoon in de oosterse orthodoxie.[6] Bij een icoon gaat het niet in de eerste plaats om het schilderij zelf, maar om wie je ontmoet achter de beeltenis. Een icoon is een venster naar iets anders. Ten dele functioneert charismatische aanbidding (dus het zingen) op dezelfde manier. Het gaat niet in de eerste plaats om de inhoud van de teksten, maar om hoe de liederen – tekst, muziek, liturgische setting en vooral ook de activiteit van het zingen zelf – een toegangsweg zijn naar God die troont op de lofzangen van zijn volk.[7]

Aan charismatische aanbidding ligt dus een verlangen en verwachten ten grondslag dat God zal spreken. Natuurlijk uit dit verlangen

zich op een totaal andere manier dan bij contemplatie. Contemplatie is meer introvert en heeft meer aandacht voor verstilling.[8] Toch is hier een raakvlak te vinden: de verwachting is dat de levende God, die ook spreekt in het hier en nu, daadwerkelijk tot jou persoonlijk wil spreken.

'Mission's flame'

Het bovenstaande kan de begrijpelijke kritiek oproepen dat charismatische aanbidding, met haar focus op de ontmoeting met God, de naaste en Gods wereld uit het oog verliest. Bij die kritiek zijn echter een paar kanttekeningen te maken. Voor ik dat doe, moet ik er echter op wijzen dat je vaak de theorie of theologie hebt aan de ene kant en de praktijk aan de andere kant. Die twee komen zelden overeen. Dat principe geldt bijna overal in het kerkelijk leven en dus ook op dit gebied.

Ontmoeting met God als vertrekpunt voor missie

Toch kan gesteld worden dat het verlangen naar een ontmoeting met God in de charismatische aanbidding geen eindpunt is maar juist een beginpunt. Wimber ontwikkelde een vijf-fasen-model dat idealiter doorlopen wordt door de aanbiddende gemeente.[9] Hoewel die fasen opbouwen naar 'intimiteit met God', is dat niet de laatste stap. De vijfde fase is namelijk '*the giving of substance*'. Hierbij gaat het erom dat je de gulle goedheid en genade van God beantwoordt met het concreet geven van je hele leven: met tijd, geld, gastvrijheid, kennis, aandacht, alles. De ontmoeting met God is dus het vertrekpunt voor het meewerken aan zijn missie in de wereld.
Dat dit geen papieren werkelijkheid is, bleek in een onderzoek van Miller en Yamamori. Zij vroegen een groot aantal zendingsorganisaties om kerken aan te wijzen die bloeiden én uitblonken in sociaal engagement. Miller en Yamamori kwamen tot de conclusie dat het vooral veel Pinksterkerken waren die deze combinatie lieten zien.[10] Hoewel hun onderzoek zich richtte op ontwikkelingslanden, zie je hier ook iets van terug in het Westen. HTB, Holy Trinity Brompton, de anglicaanse kerk in Londen waar onder meer de Alpha-cursus en stichting Present ontstonden, is sterk beïnvloed door Wimber en de derde charismatische golf.
Charismatische spiritualiteit en missie zijn een krachtig tandem. Volgens Miller en Yamamori is dat te verklaren. Charismatische aanbidding kenmerkt zich door enthousiasme en een verwachtingsvol verlangen naar een ontmoeting met God. Blijkbaar, zo concludeerden zij, helpt deze vorm van aanbidding om de naaste gemotiveerd te blijven dienen ondanks de demotiverende omstandigheden waarin het werk vaak plaatsvindt. Mensen die zich in deze situaties inzetten, hebben bovenal behoefte aan hoopvol perspectief. Dat ontvangen ze in charismatische aanbidding. In 2005 schreef de bekende aanbiddingsleider Matt Redman een lied met als eerste zin: '*Let worship be the fuel of mission's flame*'. Het verlangen dat hij uitsprak in dit lied, en dat duizenden mensen met hem mee zongen, zegt veel over de relatie tussen 'Charismatische Aanbidding' en 'Gods Missie'. Een ontmoeting met God leidt tot het dienen van Hem. Met hart, en hoofd en handen.

'Ministry': bij het persoonlijk gebed in de eredienst is veel openheid voor het werk van de Geest.

Noten

[1] Van Setten pleit voor het gebruik van meer vormen van charismatische liturgie. Zie: Kees van Setten, 'De Geest zingt alle talen', *Bulletin voor Charismatische Theologie 57* (2006): 13-27.

[2] Ook in de Rooms-Katholieke Kerk kwam na het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) veel ruimte voor liturgische vernieuwing. Die ontwikkeling was ook van invloed op de protestantse liturgie, maar ik laat die hier achterwege.

[3] De beweging om aan te sluiten bij jonge mensen werd ook zichtbaar in bijvoorbeeld de grote hoeveelheid bijbelvertalingen die sinds de jaren 1950 zijn gemaakt (NBG, Groot Nieuws, Het Boek, etc.). Ook de opkomst van jongerendiensten en meer thematisch preken past in deze ontwikkeling.

[4] Soms wordt gesuggereerd dat deze psalmen gebruikmaakten van populaire melodieën, maar dat blijkt toch niet het geval. Wel is het zo dat Calvijn veel belang hechtte aan goed te zingen liederen om de harten van de gelovigen te beroeren voor het Woord van God. Het Geneefs Psalter gebruikt een in die tijd bekend en populair muzikaal idioom.

[5] Pete Ward, *Selling Worship: How What We Sing Has Changed the Church*, Bletchley, UK: Paternoster, 2005, 199.

[6] Setten, C.S. van, 'Het icoon van de evangelische beweging', te vinden op http://eredienstcreatief.nl/het-icoon-van-de-evangelische-beweging/

[7] Dit is een van de redenen waarom de kritiek op de 'eenzijdige teksten' van aanbiddingsliederen in zekere zin de plank mis slaat. Die teksten zijn makkelijk te bekritiseren door theologen uit andere tradities, maar spelen slechts een ondergeschikte rol in de theologie van de Pinkstertraditie. Net zoals je de meeste iconen ook geen plekje zou geven in het Rijks Museum, terwijl ze wel een voorname plek krijgen in de spiritualiteit van veel gelovigen. (Waarmee ik niet wil zeggen dat de kritiek onterecht is, maar wel dat deze zich in de meeste gevallen richt op een verkeerd aspect).

[8] Zie Jos Douma, *Stil, mijn ziel,* Heerenveen: Ark Media, 2020, 15.

[9] John Wimber, Worship: Intimacy with God, te lezen op https://renewaljournal.com/2011/05/19/worship-intimacy-with-god-by-john-carol-wimber/

[10] Zie Glenn Packiam, *Worship and the world to come,* Downers Grove, IVP Academic: 2020, 37-38 voor een korte samenvatting van dit onderzoek.

— Bart Visser is theoloog en musicus. Hij is stafwerker bij New Wine en trekt vanuit die rol veel op met predikanten en kerkenraden die verlangen naar (geestelijke) vernieuwing.

‘Vriendschap met de armen is méér dan een ideaal’

Thomas Lotterman is actief binnen de rooms-katholieke lekenbeweging Sant’Egidio. In deze beweging draait het om gebed, de arme medemens en vrede. Voor Thomas is de ‘spiritualiteit van de vriendschap’ een kernwaarde binnen deze gemeenschap. Wat motiveert hem en hoe ziet hij de relatie tussen gebed en aandacht voor kwetsbaren in de samenleving?

‘Ik ben Thomas Lotterman, 37 jaar oud, getrouwd en ik woon in Utrecht. In mijn dagelijkse werk ben ik begeleider in de zorg. Ik ondersteun gehandicapte jongeren om ICT-vaardigheden te ontwikkelen. Dat is echt prachtig werk! Daarnaast ben ik actief bij Sant’Egidio als vrijwilliger.’

Buiten de kerk

‘Ik ben katholiek van huis uit en ik ben altijd actief geweest in de kerk. Ik houd van zingen en waardeer ook de mooie liturgie in de kerk. Ik heb ook een poosje theologie gestudeerd, maar dat toch niet afgemaakt. Bij mij kwam al vroeg de vraag boven: hoe geef je je geloof nu vorm buiten de muren van de kerk? In die zoektocht kwam ik op het spoor van Sant’Egidio via een lezing van Hilde Kieboom uit Antwerpen. Toen er zo’n tien jaar geleden werk in Utrecht werd gestart, was ik daar meteen bij betrokken.’

Armoede en vrede

‘Sant’Egidio begon met een groep studenten in Rome in de roerige jaren zestig onder leiding van Andrea Riccardi, toen zelf nog maar 18 jaar oud. Het was een tijd van grote veranderingen: het Tweede Vaticaanse Concilie, Martin Luther King in Amerika en overal in Europa waren studentenprotesten. Riccardi vroeg zich af: hoe geven wij als studenten ons geloof nu vorm te midden van zoveel veranderingen? En zo begon een groep studenten in een buitenwijk van Rome met werk onder eenzame ouderen en met huiswerkklassen (‘scholen van vrede’). Het evangelie was daarbij hun inspiratie. Binnen Sant’Egidio zijn armoede en vrede twee belangrijke woorden. Ze hebben ook alles met elkaar te maken: er komt pas echt vrede als je de vicieuze cirkel van armoede kunt doorbreken! En zo is onze beweging wereldwijd bezig met werk onder daklozen, vluchtelingen, armen, ouderen en andere groepen in de marge.

Soms is Sant'Egidio ook betrokken bij vredesonderhandelingen op grotere schaal. Een geslaagd voorbeeld is de totstandkoming van het vredesakkoord na de burgeroorlog in Mozambique en recenter is Sant'Egidio betrokken bij de vredesonderhandelingen in Zuid-Soedan.
In ons logo zie je een regenboog en een duif en die verwijzen naar het verbond dat God sloot met Noach na de zondvloed. De duif staat voor vrede en de regenboog zien wij ook als een brug om mensen met elkaar te verbinden.'

'Avondgebed in de kapel van de zusters Augustinessen. Deze foto is genomen bij ons Gebed voor de Vrede, waarbij we kaarsen aansteken voor alle landen waar oorlog is. De icoon van het Gezicht van Christus wordt overal door Sant'Egidio gebruikt.'

Gebed voorop

'In Utrecht hebben we een tweewekelijks avondgebed en bezoeken we vooral ouderen in een verzorgingshuis. We willen ook gevangenen gaan bezoeken, maar dat is nog in ontwikkeling. We hadden ook een 'school van vrede' met huiswerkbegeleiding in de wijk Kanaleneiland, maar dat is nu gestopt omdat het moeilijk te organiseren was. Daarnaast zijn we in contact met andere groepen die meer willen weten over onze manier van werken.

'Je moet beginnen bij de bron, bij God'

Bij Sant'Egidio is het gebed de eerste dienst aan de armen. Vandaaruit volgt de actie. Die twee horen bij elkaar. Je moet beginnen bij de bron, bij God en vandaaruit kun je de medemens bereiken. Ons avondgebed is gebaseerd op de vespers van de kerk. We zingen veel; zang draagt het gebed. We zingen het liefst ook meerstemmig. Het avondgebed is bij ons kort en bondig: zang, lezingen, een overdenking en dan een open voorbede waarin iedereen kan bijdragen. We bidden voor persoonlijke omstandigheden en voor de noden in de wereld.'

Geen koppelverkoop

'In onze gemeenschap is geen lidmaatschap en geen inwijding. Meedoen is bij ons een vloeiend begrip. In die zin zijn we meer een beweging, het is niet scherp afgebakend. Iemand kan elke maand meehelpen bij de voedselbank van Sant'Egidio en niet het idee hebben dat hij 'lid' is, terwijl iemand die één keer per twee maanden meedoet met het avondgebed zich echt betrokken voelt bij de gemeenschap. We doen daarbij trouwens niet aan koppelverkoop: je hoeft niet per se allebei te doen (gebed en actie). Je mag er zelf voor kiezen waar je aan meedoet bij ons.'

Heilige omdraaiing

'Elke week bezoek ik ouderen in een verzorgingshuis, als dat kan. In de coronatijd kon dat een poos niet en toen heb ik het ook echt

'Samen Kerst vieren op Eerste Kerstdag is een belangrijk hoogtepunt bij Sant'Egidio. Kerst draait om familie en dat missen veel mensen op die dag. Daarom nodigen we er iedereen voor uit met wie we contact hebben.'

gemist! Voor mij is gelijkwaardigheid met de mensen die we bezoeken heel belangrijk. Het is méér dan een bezoek, er ontstaat vriendschap. Wij spreken dan ook over de 'spiritualiteit van de vriendschap' met de armen. En zo werkt het ook, het is niet alleen maar een ideaal! Als je mensen structureel persoonlijke aandacht geeft, dan gebeurt er iets.

'... vriendschap en gelijkwaardigheid, over liefde eigenlijk'

Als ik ouderen bezoek, gaat het meestal over heel gewone dingen, over koetjes en kalfjes. Het zijn vaak mensen die eenzaam zijn en heel weinig aanspraak hebben. Soms gaat het ook over geloof en zingeving, maar dat hoeft niet. Als je langer met iemand optrekt, worden de gesprekken dieper. Ik ontmoet mensen die enorm veel levenservaring hebben en veel levenswijsheid. Tegelijk hoor je soms ook hele heftige zaken uit het verleden. Regelmatig voel ik (wat ik noem) een 'heilige omdraaiing': ik doe iets voor een ander, maar het is een verrijking voor mezelf! Dat is prachtig. Dan gaat het over vriendschap en gelijkwaardigheid, over liefde eigenlijk.'

Armen op de agenda

'We hebben geen uitgesproken strategie om binnen de kerk dingen te veranderen. Sant'Egidio is een manier van het geloof vormgeven die erg bij mij past, maar het is niet de enige manier. We gaan graag met iedereen in gesprek die meer wil weten over hoe wij het doen, maar daar blijft het bij. We hebben wél een duidelijke agenda om op te komen voor de armen, eenzamen, vluchtelingen en andere groepen die in de knel zitten. We organiseren conferenties en zoeken soms de media op. De ene keer lukt dat beter dan de andere keer om daar aandacht voor te vragen, maar onze focus op de kwetsbaren is onopgeefbaar.'

Meer informatie: www.santegidio.nl

— Jaap Haasnoot is regiocoördinator Oostelijk Afrika bij de GZB en redactielid van *TussenRuimte*.

Belichaamde contemplatie?

In gesprek met het werk van Sarah Coakley

Sarah Coakley is een constructief theoloog die zich verdiept heeft in de mystieke traditie. Ze betoogt dat de praktijk van contemplatie fundamenteel is voor de theologische taak. Volgens Coakley leidt contemplatie niet alleen tot een transformatie die nodig is om Christus in de wereld te zien, maar stelt het mensen ook in staat om onrechtvaardige instellingen en conceptuele kaders aan de kaak te stellen.

Contemplatie leert een houding van kwetsbaarheid door het verlangen naar meesterschap over te geven aan de macht van God. Daarnaast vestigt Coakley de aandacht op de waarde van contemplatie als een belichaamde praktijk, om de moderne scheidslijnen tussen praktijk, spiritualiteit en theologie te overbruggen.

In de conclusie van haar boek *God, Sexuality, and the Self: An Essay 'On the Trinity'* werkt zij enkele implicaties hiervan uit. Deze omvatten een erkenning van de verstrengeling van gender, seksueel verlangen en verlangen naar God, een trinitaire theologie die de 'leidende activiteit' van de Heilige Geest in gebed bewaakt, en een nadruk op ascetische disciplines die de hartstochten en driften opnieuw ordenen en een juist ethisch engagement in de wereld mogelijk maken.

In dit artikel wil ik de complexe en vaak vage relatie die Coakley legt tussen contemplatie en belichaming uitdagen. Want hoewel ze pleit voor de waarde van contemplatie als een belichaamde en sociaal gelokaliseerde praktijk, geeft ze er de voorkeur aan om de mystieke elementen van woordeloosheid, donker niet-weten en stilte te benadrukken. Deze lijken een betekenisvolle band met lichamelijkheid te overschaduwen.

Het eerste deel van deze bijdrage schetst de details van deze dissonantie en toont aan dat Coakley meer waarde hecht aan de mentale dan aan de belichaamde aspecten van contemplatie. Haar voorkeur voor het woordeloze komt voort uit de toevlucht die ze neemt tot de mystieke traditie, van onder andere Gregorius van Nyssa en Teresa van Avila.

Het tweede deel van dit artikel betoogt dat diezelfde mystieke stroming gebruikt kan worden om contemplatie als een lichamelijke praktijk beter te contextualiseren. Ik situeer haar opvatting van contemplatie binnen andere, duidelijker lichamelijke ervaringen, namelijk het lezen van de Schrift

Stilte

Neem mij op in uw stilte,
ver van het geraas en de drukte van de wereld.

In een stilte
waar heel mijn wezen zichzelf terugvindt in zijn waarheid,
in zijn naaktheid en in zijn ellende,
want die stilte maakt het mogelijk mezelf op het spoor te komen.

Breng in mij tot zwijgen wat niet van U is,
wat niet uw aanwezigheid is.

Leg het zwijgen op aan mijn verlangens,
aan mijn grillen, aan mijn neigingen tot vluchten,
en aan de felheid van mijn hartstochten.

Ik ben praatziek van nature,
ik wil dat de mensen mijn daden zien en ervan horen:
doordrenk mij met uw stilte.

Laat uw stilte neerdalen
tot op de bodem van mijn ziel,
en van daaruit weer opstijgen naar U
als een eerbetoon van liefde.

Johannes van het Kruis
(1542-1591)
Spaanse monnik en mysticus

en radicale dienstbaarheid aan anderen. Mijn hoop is dat een stevige verankering van de verbanden tussen belichaamde en niet-belichaamde aspecten van contemplatie in het werk van Coakley meer duidelijkheid verschaft over hoe deze naar binnen gerichte praktijk verandering in de wereld teweegbrengt en de potentiële waarde aantoont van 'contemplatie' als hulpmiddel voor theologen die kwesties van onrechtvaardigheid aan de orde willen stellen.

Incarnationeel leren

Coakley heeft vele beschrijvingen van 'contemplatie' gegeven. In *God, Sexuality, and the Self* schrijft ze:

> De specifieke handeling van contemplatie – herhaald, geleefd, belichaamd, geleden – is een handeling die, bij gratie, en na verloop van tijd, mentale patronen van 'ontmeestering' inslijpt, het donkere rijk van het onbewuste verwelkomt, een radicale aandacht voor de 'ander' opent, en aanzet tot een acuut bewustzijn van de rommelige verstrengeling van seksuele verlangens en verlangen naar God. De duizelingwekkende vrije val van contemplatie is dus niet alleen het middel waarmee een gedisciplineerde vorm van niet weten plaats maakt voor een nieuwe en diepere kennis-voorbij-kennis; het is ook [...] de noodzakelijke begeleidende praktijk van een theologie die zich inzet voor ascetische transformatie.
> (Coakley 2013, 43)

Coakley besteedt veel aandacht aan het hedendaagse debat over 'lichamen'. Daarbij wendt zij zich tot ascetische praktijken voor inzicht in de 'betekenis' van 'het lichaam'. In haar boek *The New Ascetism* schrijft zij dat ascese niet geassocieerd mag worden met 'onderdrukking, kerkelijk autoritarisme en ontkenning', noch gereduceerd mag worden tot een kwestie van macht of geleerdheid. In plaats daarvan behelst ascese 'op de juiste wijze begrepen, een veeleisende integratie van intellectuele, spirituele en lichamelijke oefening gedurende een leven, ondersteund door een complete visie op het christelijke leven en zijn 'doelen'.' In dit verband moeten we Coakleys beschrijving van contemplatieve actie begrijpen als 'herhaald, geleefd, belichaamd, geleden', hoewel het ontbreekt aan details over de lichamelijke component.

Deze integratieve visie op de mens is voor een groot deel te danken aan Gregorius van Nyssa's bijdrage aan de traditie van de 'geestelijke zintuigen', die Coakley gebruikt om de transformatie uit te leggen van het vermogen van de mens om Christus te zien en te reageren op goddelijk initiatief. Een belangrijk element hiervan is de bewering dat Gregorius een zekere continuïteit toestaat tussen lichamelijke zintuigen en geestelijke waarnemingen naarmate men vordert in het geestelijk leven, hetgeen ten grondslag ligt aan Coakleys bewering dat deze 'lichamelijke praktijk van onthechting, nederigheid en ontzeggen' ons in staat stelt om incarnationeel te leren wie God is.

Mentale verschuivingen

Hoewel contemplatie lichamelijk zwaar en sociaal subversief kan zijn, benadrukt Coakley de mentale voordelen van deze praktijk. Als we terugkeren naar het citaat, zien we

primair mentale verschuivingen. Zelfs de aandacht voor de 'ander' is geworteld in het bewustzijn van de contemplatieve persoon en gaat als zodanig niet in de eerste plaats over de belichaamde ander. Hoewel er een integratie van de intellectuele, spirituele en lichamelijke dimensies van de menselijke persoon kan zijn, ligt de prioriteit bij de intellectuele 'gedisciplineerde vorm van het niet-weten [die] plaats maakt voor een nieuwe en diepere kennis-voorbij-kennis'. Dit vat beknopt samen wat zij elders uitvoerig beschrijft als de 'donker niet wetende', 'woordeloze', 'stille' en 'apofatische' dimensies van contemplatie. Hiervan zijn de Karmelieten Johannes van het Kruis en Teresa van Avila het voorbeeld. Juist deze elementen brengen de epistemische transformatie teweeg, die wezenlijk onderdeel zijn van Coakleys begrip van contemplatie.

Zo hebben wij een diepe dissonantie bereikt tussen de belichaamde en onbelichaamde aspecten van contemplatie, die als volgt kan worden samengevat: contemplatie streeft naar transformatief epistemisch inzicht in de ongrijpbare Drie-enige werkelijkheid van God, en ascesebeoefening is het middel waardoor men zich bekwaamt voor deze transformatie.

De lichamelijke dimensies van contemplatie, zelfs als de fysieke zintuigen op de een of andere manier overgaan in spirituele zintuigen, lijken slechts voorbereidend te zijn, en het lichaam wordt uiteindelijk overstegen door de 'duizelingwekkende vrije val van contemplatie'.

Als het doel van contemplatie geestelijke transformatie binnen het bewustzijn van een individu is, en als de hoogste niveaus van contemplatie die zijn met de meest losse banden met het lichamelijk bestaan, hoe moeten we dan inhoudelijk spreken van contemplatie als 'belichaamd'?

Twee suggesties voor Coakley

Coakley heeft niet volledig de middelen onderzocht die de mystieke traditie aanreikt voor het beantwoorden van deze vragen. Wat volgt zijn twee suggesties, ontleend aan de geschriften van Gregorius van Nyssa en Teresa van Avila, die enkele wegen voorwaarts zouden kunnen bieden door de somatische dimensies van contemplatie duidelijker uit te werken.

Schrift lezen bij Gregorius van Nyssa

Hoewel Coakley erkent dat contemplatie een praktijk is die men geleidelijk aan leert, geeft zij zelden aanwijzingen over hoe men zich deze praktijk eigen kan maken. Gregorius van Nyssa geeft echter een duidelijk beginpunt: namelijk het lezen van de Schrift. Mystieke theologie heeft haar wortels in technieken om de Schrift te lezen, en inderdaad, dit is de juiste context voor Coakleys geliefde spirituele zintuigentraditie. Benjamin Myers heeft betoogd in 'Exegetische Mystiek: Scripture, Paideia, and the Spiritual Senses' dat Coakley geen rekening houdt met de manier waarop Gregorius van Nyssa, in navolging van Origenes, de transformatie van de geestelijke zintuigen situeert binnen de praktijk van het lezen van de Schrift: de toegang van de christen tot het mysterie van God dat voorbij is aan alle weten, komt door het binnengaan in de mysteriën van de Schrift die aan de Kerk zijn gegeven.

Gregorius van Nyssa was een christelijke bisschop, de jongere broer van Basilius de Grote en een goede vriend van Gregorius van Nazianze, de drie zogeheten 'Cappadocische vaders'. Ook zijn zuster, Macrina de Jongere, is bekend door de briefwisseling tussen hen beiden. Hij Is belangrijk in het oosterse christendom, maar ook een heilige in de Rooms-Katholieke Kerk. Hij werd in 335 geboren te Caesarea in Cappadocië, als een van tien kinderen in een diep-christelijk gezin. Hij werd in 372 bisschop van Nyssa (nu Nevşehir). In 381 nam hij deel aan het eerste concilie van Constantinopel, waar hij de Geloofsbelijdenis van Nicea (325) en de triniteitsleer verdedigde tegenover de arianen. Vanaf 386 legt hij zich toe op het monastiek ideaal. Hij schenkt veel aandacht aan vergeestelijking, terwijl daarvoor Basilius meer de organisator was. In het Westen is Benedictus zijn grote navolger. In of kort na 394 is hij overleden.
Bron: orthodoxeinformatiebron, wikipedia.org

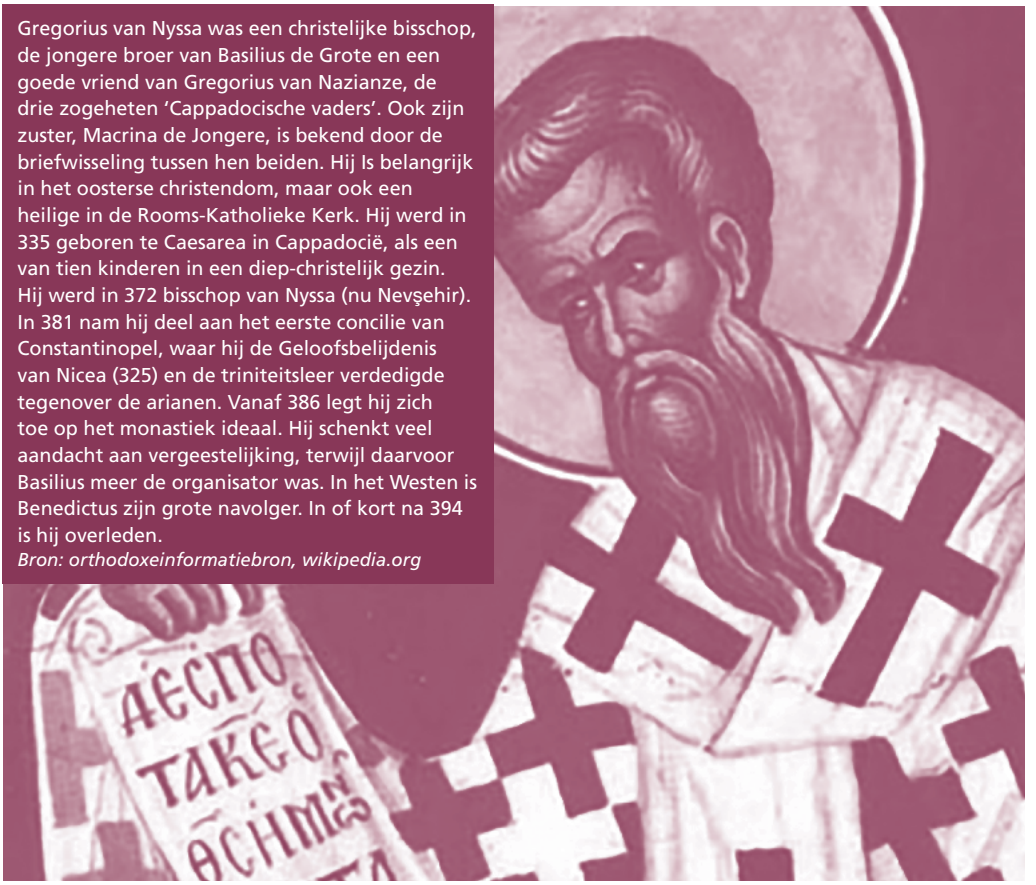

Hoewel Coakley in haar wetenschappelijk werk aandacht besteedt aan de Schrift, met name in haar werk over *kenosis* met betrekking tot de Filippenzen-hymne (Filippenzen 2,6-11), brengt zij het lezen van de Schrift zelden in verband met contemplatie. Misschien is de Schrift te beeldend om goed aan te sluiten bij haar overtuiging dat de beste vorm van contemplatie aan woorden voorbij is.
Een dergelijke inzet wordt echter gelogenstraft door Teresa van Avila's verzekering dat wij als lichamelijke wezens nooit mogen afzien van biddende reflectie op lichamelijke beelden die in de Schrift of in het leven van de heiligen worden gegeven, omdat dat gelijk zou staan aan het opgeven van de menselijkheid van Christus.
Daarnaast heeft 'lezen' uiteindelijk nog steeds zijn lichamelijke wortels: woorden liggen op een bladzijde (of in de wereld van vandaag, een scherm) die men in de hand kan houden, men kan zich fysiek met de tekst bezighouden via aantekeningen, en er is de mogelijkheid om de woorden hardop te spreken of te horen. Het lezen van de Schrift is gedurende een groot deel van de christelijke geschiedenis een gemeenschap-

Teresa van Avila (1515-1582) is een van de bekendste mystici. Samen met Johannes van het Kruis heeft zij de orde van de Karmel hervormd in de zestiende eeuw. Van haar geschriften zijn *Innerlijke Burcht, De Weg van Volmaaktheid* en haar *Hooglied* het meest beroemd.
Bidden is voor Teresa van Avila in de eerste plaats een levende relatie onderhouden met de mensgeworden God. Inwendig bidden begint voor haar met de inspanning om zich Jezus innerlijk aanwezig voor te stellen.

> 'Naar ik meen, is inwendig bidden niets anders dan omgaan met een vriend: je weet je door hem bemind, je bent vaak met hem alleen.'

Haar sleutelwoord is nederigheid. Hoe meer ervaringen je krijgt van Gods grootheid en liefde, hoe duidelijker je eigen beperktheid en falen wordt. Tot je uiteindelijk jezelf toelaat om arm én zalig tegelijk te zijn. Het is in die beperktheid dat Gods grootheid in je leven kan binnenbreken.
De kern van de mystieke Teresa is dat het geloof voor haar ervaring is geworden. Het is een ontmoeting met de levende God, die ervaarbaar leven schenkt en die in toenemende mate de leiding van het persoonlijke leven overneemt.
Bron: kerknet.be, wikipedia.org, mystieknetwerk.nl

pelijke handeling geweest, die plaatsvond in liturgische en gebedsdiensten. Het opnieuw integreren van dit gemeenschappelijke element in de contemplatie zou ook enigszins tegemoet kunnen komen aan de bezwaren van critici.

Nederigheid bij Teresa van Avila

Naast het steviger verankeren van contemplatie in verbinding met de Schrift, wil ik ingaan op Coakleys uitspraak dat onze 'radicale aandacht voor de ander' zou moeten resulteren in concrete actie ten behoeve van gerechtigheid, omdat zij weinig uitleg geeft over hoe dat tot stand kan worden gebracht. De concrete situaties van marginalisering voortkomend uit mondiale kwesties, zoals ongelijke verdeling van rijkdom, institutioneel racisme en seksisme, en de dreiging van militair geweld, vragen meer dan radicale aandacht: ze eisen een belichaamd antwoord.
In plaats van de leemte in Coakleys discussie over het raakvlak tussen sociale rechtvaardigheid en contemplatie, kunnen we kijken naar Teresa van Avila's sleutelbegrip 'nederigheid'. In overeenstemming met de monastieke traditie is nederigheid de belang-

rijkste deugd die men kan onderhouden. Nederigheid heeft twee kanten: een epistemische kant verkregen in gebed, waarbij we weten dat God ons niets schuldig is, maar dat wij alles te danken hebben aan Gods genade; en een lichamelijke kant, waarbij we onze nederigheid tegenover God uitdrukken in kruisvormige dienstbaarheid aan anderen.
Teresa is in haar boek *Innerlijke burcht* expliciet over Gods verlangen naar werken van naastenliefde:

> God 'verlangt dat als je een zieke ziet aan wie je verlichting kunt brengen, je medelijden met haar hebt en je geen zorgen maakt over [verloren tijd voor gebed]; en dat als zij pijn lijdt, je dat ook voelt; en dat je, indien nodig, vast zodat zij kan eten'.

De nederigheid van de contemplatieve persoon voor God is zo volledig dat zij niet langer bezorgd is om haar eigen lichaam; in feite is het vrij om nederig door God gebruikt te worden. Het begrip nederigheid slaat dus een brug tussen geestelijke transformatie en radicale dienstbaarheid aan de ander. Het uitwerken van zo'n robuuste verbinding zou van groot belang zijn voor Coakleys werk, en ook een verbinding mogelijk maken met *empowered vulnerability*, een hoofdthema in veel van haar vroege werk.

Deze twee suggesties bieden een goede mogelijkheid om de lichamelijke en geestelijke dimensies van contemplatie explicieter te integreren in het werk van Coakley. Hoewel er geen reden is om aan te nemen dat Coakley haar commitment voor het stille, apofatische gebed zal opgeven, zou haar project baat hebben bij een betere verklaring van de wijze waarop deze dimensies met elkaar verbonden zijn. Bovendien zou het wortelen van contemplatie in lichamelijke praktijken – zowel wat betreft de handeling zelf als het beoogde resultaat van de handeling – 'contemplatie' tot een bruikbaarder hulpmiddel maken voor theologen die, zoals Coakley, de mystieke traditie willen terugvinden en de 'subversieve' kracht van contemplatie willen aanwenden om concrete situaties van onrechtvaardigheid aan te pakken.

Literatuur

— Sarah Coakley, 'Kenosis: Theological Meanings and Gender Connotations', in: *The Work of Love: Creation as Kenosis*, edited by John Polkinghorne, Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2001
— Sarah Coakley, *Powers and Submissions: Spirituality, Philosophy, and Gender,* Oxford: Blackwell, 2002
— Sarah Coakley, *God, Sexuality, and the Self: An Essay 'On the Trinity'*, Cambridge: Cambridge University Press, 2013
— Sarah Coakley, *The New Asceticism: Sexuality, Gender, and the Quest for God*, London: Bloomsbury, 2015

Vertaling uit het Engels: Nienke Pruiksma

— Amy Maxey is promovenda in de systematische theologie aan de Universiteit van Notre Dame, Indiana, Verenigde Staten. In haar proefschrift bekijkt ze hoe in het werk van de feministisch theologen Sarah Coakley en Catherine Keller de erotische dimensie van christelijke mystieke tradities een rol speelt.

CONTEMPLECTIO DIVINA

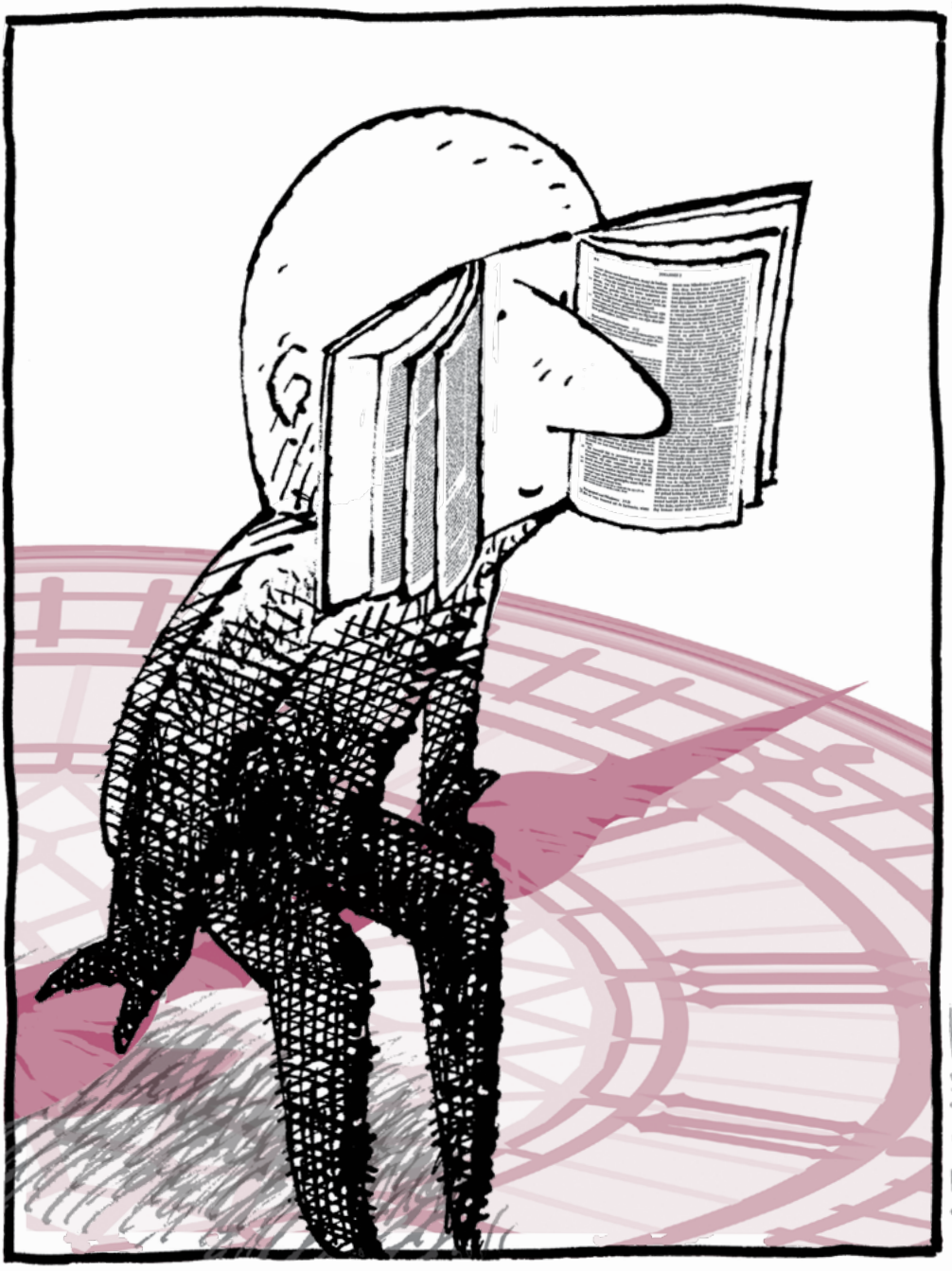

VOOR INZICHT EN DOORZICHT

Je hoeft jezelf niet bewijzen in het Jongerenklooster

Als één op de vijf twintigers ervaring heeft met klachten van burn-out of depressie, hoe is het dan met die andere vier? Zouden zij in de chaos en de druk van hun leven niet gebaat zijn bij een beetje eenvoud, een beetje rust en een beetje aandacht? Zouden zij met al die ruis in hun hoofd niet snakken naar rust in hun hart?

Het Jongerenklooster mikt nadrukkelijk op die andere vier. We vormen met zelfstandige en sociaal vaardige twintigers een levendige, inspirerende en verdiepende gemeenschap. We: dat zijn de jongeren die de kloostergemeenschap vormen, met mijn vrouw en ik als bijwoners. Voor hen allemaal geldt: een klooster is geen therapeutische plek. Je moet het durven en kunnen. Als je verwacht dat het klooster je problemen gaat oplossen, zul je erin wegzakken. Als je verwacht dat je het kloosterleven kunt gebruiken om dingen te leren die je nergens anders leert – dan beloven onze Jongerenkloosterlingen je dat je in het klooster dingen leert die de hele rest van je leven waardevol zullen blijken. Intensief samenleven en toch je eigen ruimte bewaken, bijvoorbeeld. En keuzes maken: minder doen, maar die dingen wel beter doen – en genieten van de winst: meer rust, meer voldoening.

Zoeken en schatgraven

Het Jongerenklooster is een plek van christelijke inspiratie. Maar om er te wonen hoef je geen christen te zijn. Wij geloven. Maar wij kennen niet al Gods namen, en we weten niet hoe hij (zij) zich aan jou wil openbaren. Hier mag je zoeken, schatgraven in een traditie die oud en rijk genoeg is om je er geen moment in te vervelen.

'Je leert door de ogen van God kijken'

Een van onze Jongerenkloosterlingen, Mirjam, deed twee studies in Groningen, met daarnaast twee bijbaantjes en een intensief sociaal leven. Ze zei onlangs in een interview:

> 'Het zou voor veel jongeren goed zijn om af en toe eens uit je modus te stappen. Er wordt veel gevraagd van onze generatie: je hebt heel veel keuzes, er wordt veel van je verwacht. Je moet alles uitgeprobeerd hebben. Het klooster is radicaal. Je kiest ervoor om niet meer helemaal mee te doen met de samenleving. Je studie, je werk en al die sociale contacten – in een klooster gaat dat simpelweg niet meer allemaal samen.'

Jongerenkloosterlingen en teamleden in een 'groot kapittel', een maandelijks gesprek over het reilen en zeilen.

Daar zit winst in, volgens Mirjam. Niet alleen maatschappelijk – zo is ze aan het promoveren en geeft daarnaast lessen kunstgeschiedenis – maar ook persoonlijk.

'Toen ik het Jongerenklooster in ging kwam ik alleen voor mezelf. Ik had niet ingecalculeerd dat ik ook met vijf nieuwe huisgenoten moest leven. Ik zag er tegenop, omdat ik best verlegen ben. Maar ik merkte dat de anderen mij accepteerden zonder dat ik er iets voor deed. Ik hoefde mezelf niet te bewijzen, als feestbeest of wat dan ook. We leerden allemaal de ander te accepteren, gewoon omdat die er was. Je ziet de schoonheid van elkaar in, ook al past die ander niet in je eigen straatje. Je leert door de ogen van God te kijken.'

Het Jongerenklooster zoekt, na twee prachtige pioniersjaren op een gehuurde locatie, op dit moment naar een eigen huis. De voortgang volgen? www.jongerenklooster.nl

— Catharinus van den Berg is samen met zijn vrouw Tjakkelien de vaste begeleider voor de bewoners van het Jongerenklooster.

Werk maken van je geloof in de Wittenberg

Volgend jaar bestaat de Wittenberg vijftig jaar. Vanaf de oprichting daagt de Wittenberg jongeren en jongvolwassen uit om werk te maken van hun geloof. Niet alleen door hen toe te rusten voor een specifieke taak of rol in de kerk of zending. Maar ook door hen te inspireren geloof te verbinden met studie, werk en de manier waarop je in deze wereld staat.

Twee jaar geleden kozen we ervoor om de Wittenberg om te vormen van een organisatie die vooral gericht was op onderwijs tot een monastieke leefgemeenschap voor jongeren. Aan deze leefgemeenschap verbonden is het tussenjaar-programma Inside-Out van vijf maanden, en een gastenverblijf van waaruit we groeps- en individuele retraites aanbieden. Die keuze onderstreept de toegevoegde waarde die wij hechten aan een leefgemeenschap voor de vorming van jongeren en jongvolwassenen in deze tijd.

Dagelijks ritme

Hoe ziet de leefgemeenschap er uit? Iedereen tussen 17 en 35 jaar is welkom. Op dit moment bestaat de leefgemeenschap uit zo'n zestig jongeren. De leefgemeenschap heeft een eigen bestuur en wordt ondersteund door enkele stafleden.
Deelnemen valt te combineren met werk en studie, maar je doet het er niet zomaar even bij. Reken met zo'n acht uur in de week en houd in ieder geval de woensdagavond vrij, want dan is de vaste leefgemeenschapsavond waarop je bij elkaar komt in een *small group*, er een lezing is of een open podium. Het dagelijks leven in de leefgemeenschap volgt overigens een ritme dat wordt bepaald door de gebedstijden en de gezamenlijke maaltijden. Je bent lid van de leefgemeenschap in eerste instantie voor een jaar. Aan het eind volgt een evaluatie: wat heb je geleerd, en wat zou een extra jaar toevoegen?

God op het spoor komen

Het draait bij ons in de leefgemeenschap niet allereerst om de theorie, maar om de praktijk van geloven: samen eten, met elkaar stil zijn en bidden, het opzetten van gezamenlijke acties en studeren, maar ook elkaar verdragen en vergeven. Door geloven te dóen wordt in alle kwetsbaarheid ook iets van geloven zichtbaar, tastbaar en invoelbaar. Dat is belangrijk in een wereld die steeds platter en God-lozer lijkt te worden. Wij hopen dat samen met leeftijdsgenoten meedoen in deze jongeren-leefgemeenschap een manier is om God verder op het

In leefgemeenschap de Wittenberg draait het om de praktijk van geloven: samen eten, stil zijn en bidden, studeren, verdragen en vergeven.

spoor te komen en in het geheim van het geloof ingewijd te worden.

Oefenplek

De leefgemeenschap is tegelijk ook een oefenplek. Ook dat is belangrijk in een tijd waarin je steeds minder kunt terugvallen op een gemeenschappelijk gedeelde christelijke cultuur. Geloven wordt steeds meer iets van een persoonlijke keuze of levensstijl. In de leefgemeenschap maak je kennis met gewoonten en gebruiken uit de breedte van de christelijke traditie. En er is tijd en ruimte om ermee te oefenen en te experimenteren.

We noemden al de getijdengebeden en momenten van gezamenlijke studie en bezinning. We zetten ons bijvoorbeeld ook regelmatig in voor mensen in nood, in Zeist en omgeving. Zo willen we jongeren en jongvolwassenen uitdagen om zelf gewoonten en gebruiken te ontwikkelen die je ook straks helpen om je leven met God vorm te geven, en het vol te houden op de plekken in deze wereld waar God je roept.

— Frans Hoogendijk is directeur van de Zeister Wittenberg – ontdekken I geloven I beleven.

‘Aandachtig Leven’ op de Westerhelling

Het verhaal van Marcellinus Champagnat, de stichter van de fraters Maristen, spreekt mensen aan. Het verhaal dat al tweehonderd jaar oud is, gaat leven door het symbool van de zelfgemaakte tafel in het huisje van het eerste groepje Maristen (de naam komt van Maria) in het Franse dorp La Valla. Het is de tafel waaraan deze jonge mensen gegeten hebben. Ze kregen er les, gingen in gesprek met elkaar, baden samen en waren samen stil. Vanuit een contemplatieve houding groeide het inzicht hoe zij naar buiten konden gaan om met jongeren te delen wie Jezus van Nazareth is en om ze te begeleiden naar volwassenheid.

Voor de fraters Maristen en de mensen om hen heen in Leerhuis Westerhelling en Huis van Aandacht in Nijmegen gaan de woorden ‘Aandachtig Leven’ terug naar deze oorsprong, ze zijn richtinggevend en inspirerend geworden. Ze geven aan dat het leven en werken op de Westerhelling betekenis heeft voor hen. ‘Aandachtig Leven’ geeft inhoud en zin aan wat hen bezielt.

‘Aandachtig Leven’ gaat door

De aandachtige luisterhouding van de eerste Maristen is voor ons, de mensen van de Westerhelling, een spiegel om zelf te luisteren naar wat in onze samenleving en kerk gaande is. Om onze bezieling te blijven voeden waardoor nieuwe energie ontstaat, nieuwe inzichten groeien, geloof en vertrouwen krachtig blijven om onbekende en onzekere wegen te gaan in onze missie. Luisteren en aandachtig zijn behoeden ons voor nietsdoen en voor het volgen van eigen (soms vlugge) invullingen van terloopse gedachten of vermeende verlangens. Luisteren richt ons op wat anderen echt verlangen, waar zij behoefte aan hebben en naar uitzien om vanuit te leven.
Luisteren leert ons dat de jonge mensen, die onze gasten zijn, zelf het programma en het aanbod zijn van onze missie. Luisteren opent ons voor de Roepstem van de Ene.

Kernwoorden

De kernwoorden die de fraters vanaf hun oorsprong dierbaar zijn, worden ons vanuit de geschiedenis aangereikt en we horen ze terug in gesprekken en ontmoetingen met jonge mensen.

Nederig: dichtbij het aardse. Het doen met wat de natuur geeft. Zorgvuldig omgaan met wat voorhanden is. Zuiver zijn in eigen levenswijze en handelen.

Bij 'Aandachtig Leven' in Nijmegen krijgen jongeren de ruimte het eigen leven als heilige grond te betreden.

Eenvoudig: de inrichting van je huis is smaakvol met gewone spullen. Hartelijk gasten ontvangen en jezelf zijn zoals je bent. Eenvoudige programma's aanbieden.
Bescheiden: de kracht en de rijkdom van anderen erkennen en verwelkomen. Aansluiten bij de vragen, wensen van de ander. Jezelf als instrument zien en leerling willen blijven.

Geheim van Leven

Onze missie is jonge mensen te leiden naar het kostbaarste wat God in de mens gelegd heeft: de mens te worden geschapen naar Zijn beeld.
Jonge mensen mogen de ruimte ervaren om zich te verwonderen over eigen leven en het als heilige grond te betreden. Hun levenspad tot nu toe is het waardevolle materiaal dat zij meebrengen om gelukkig te worden. Ook de begeleider brengt zijn levensweg in. Het is een onontbeerlijke deskundigheid.

Stilte

De sfeer van stilte brengt tot contemplatie. De stilte is een Leermeester, die zichtbaar maakt wat aandacht vraagt en helpt te onderscheiden.
De dagstructuur – we beginnen en eindigen met een stille meditatie –, een gesprek beginnen met stilte, geen overladen daginvulling voor gasten en begeleiders, brengen tot contemplatie. Stille tijd is nodig om de werking van de Geest voorrang te geven op eigen drang om te realiseren en resultaten te willen zien.

Zo krijgt 'Aandachtig Leven' op de Westerhelling handen en voeten op een manier die aansluit bij jonge mensen.

— Conny Stuart is als lekenmarist verantwoordelijk voor de verschillende projecten van de fraters Maristen, onder andere voor Leerhuis Westerhelling.

Jos Douma over contemplatie en kerk-zijn:

‘Zo kun je heil, heelheid ervaren’

Jos Douma is predikant van de Plantagekerk (gereformeerd-vrijgemaakt) in Zwolle. Hij studeerde theologie in Kampen aan de Broederweg. Hij schreef daar zijn afstudeerscriptie over meditatie en het preekproces. Zijn proefschrift *Veni Creator Spiritus* diept die thematiek uit. Hij is getrouwd met Joke en samen hebben ze vier kinderen en twee kleinkinderen. Via zijn website levenindekerk.nl kun je zijn reflecties lezen en zijn podcast beluisteren.

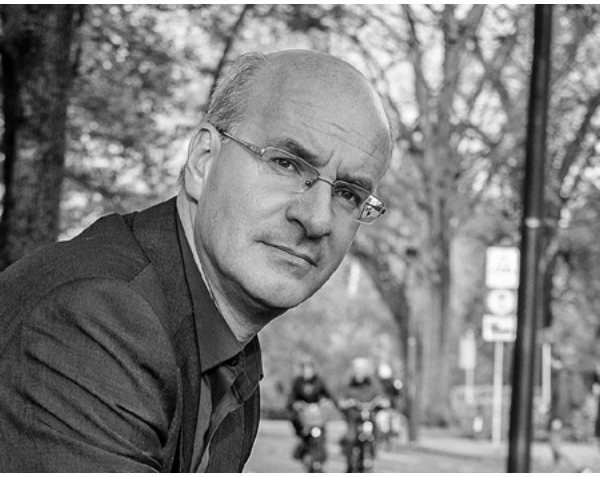

Waar komt jouw interesse voor contemplatie vandaan?

‘In mijn studententijd was ik in mijn persoonlijke omgang zoekende en vroeg ik me af waarom we toch altijd zo rationeel met de Bijbel omgaan. Qua karakter ben ik meer rationeel dan contemplatief, dus dat is echt iets wat ik heb moeten aanleren. Die weg van je hoofd naar je hart – ik noem het de weg mét je hoofd náar je hart – daar was ik vrij vroeg naar op zoek. Dat is mooi bij elkaar gekomen in mijn studie.

Ik kom uit een traditie die sterk is in exegese en niet zozeer in meditatie. Ik had een soort van *holy discontent*: er waren een heleboel aanwijzingen hoe je een exegese moest doen, maar niet hoe het mediteren eruit zou kunnen zien. Daar ging mijn dissertatie over en daar is mijn interesse gegroeid voor meditatie.

Dat is later toegespitst op *lectio divina*.

Ik merk dat *lectio divina* een mooie brugfunctie vervult tussen die meer studieuze omgang met de Bijbel en de verstilling die contemplatie biedt. Er is honger naar een andere manier van bijbellezen, maar toch komt altijd weer de vraag: moet je een tekst niet in zijn context plaatsen? En dat is ook logisch, want mensen zijn opgevoed met prediking. En prediking is de tekst in zijn context uitleggen.

In het contemplatieve lezen komt dit ook aan de orde, alleen op een ander niveau. Je zou kunnen zeggen dat het meer aankomt op intuïtie, op aanvoelen. Wat gebeurt er nu in deze tekst? Wat gebeurt er tussen de tekst en mij op dit moment? Met die vragen zijn protestanten gemiddeld genomen niet

opgegroeid. Wel de toepassing, natuurlijk. Maar dat was toch al snel in de richting van praktisch handelen.'

Wat is de plaats van contemplatie in het leven?
'Ik ben erg geïnteresseerd in het monastieke, het contemplatieve en het spirituele. Mijn *drive* is om dat in je dagelijkse context te doen. Om mensen hiermee te helpen ben ik in december begonnen met de podcast *Tijd met Jezus*. Dit is de verbreding van een dagelijkse mail met dezelfde naam. Die is in de loop van de jaren steeds korter geworden. Het stille is er steeds meer ingekomen. De podcast duurt drie minuten en de helft van die drie minuten is stilte. Een bijbelwoord wordt twee keer voorgelezen, gevolgd door stilte, een héle korte overdenking, stilte, een kort gebedsmoment en dan weer stilte. Het is een dagelijks bijbelmoment. Ik hoop dat het mensen helpt om te wennen aan de stilte.'

Waarom is contemplatie zo belangrijk?
'Elke spirituele praktijk in het algemeen, of *lectio divina* en contemplatie in het bijzonder, heeft als doel om gevormd te worden naar het beeld van Christus. Dat speelt zich meer af op het niveau van deugden, waarden en karaktertrekken, dan op het niveau dat je dingen moet gaan doen. Het is belangrijk om dingen te dóen, want we zijn mensen die dingen kunnen maken en tot stand brengen, maar uiteindelijk is het wezenlijk vanuit welke grondhouding je dat doet. Die grondhouding heeft veel te maken met het karakter van Jezus. Ik denk dat deze spirituele praktijken hierop gericht zijn. Juist daarom moeten ze ook in het gewone leven beoefend worden, ze zijn bedoeld voor de gewone omgang met de mensen om je heen.

'Wezenlijk vanuit welke grondhouding je de dingen doet'

Het gaat om je relatie met God, en in die relatie met God om jouw relatie met anderen. Die verbinding is belangrijk. Jezus zegt: 'Heb God lief en je naaste als jezelf.' Daar zit een bepaalde volgorde in. Hoe meer jij God liefhebt, hoe meer je je naaste zult gaan liefhebben. Dat is een intern coherent proces. Het kan niet anders: als je je naaste niet liefhebt, dan heb je God ook niet lief. Daar is Johannes vrij duidelijk over: 'Wie zijn broeder haat, kan God niet liefhebben.'
Het gaat om een verbinding van God in ons en wij in God en daardoor wij ook met elkaar. Petrus spreekt erover dat wij deel krijgen aan de goddelijke natuur. Paulus zegt dat Christus in ons is en Jezus zelf zegt: 'Blijf in mij, dan blijf ik in jullie.' Dit zijn bekende bijbelwoorden, maar dat daar ook een werkelijkheid achter schuilgaat die je *nú* kunt beleven, wordt soms wat weinig gezien.'

Is 'lectio divina' een van de manieren waarop je mensen daar toegang tot kunt geven?
'*Lectio divina* is een heel behulpzame spirituele praktijk uit de rooms-katholieke, monastieke traditie. In wezen een vorm van 'blijf in mij, dan blijf ik in jou'. Dat benader je gemakkelijker en op een meer natuurlijke manier via de *lectio divina* dan via een

bijbelstudie of preek waar je naar luistert. Misschien is dat wel het meest wezenlijke onderscheid tussen de bijbelstudie die veel evangelischen en protestanten gewend zijn en deze bijbelmeditatie of contemplatief bijbellezen: in het laatste speelt de stilte een belangrijke rol. De stilte geeft een bepaalde ruimte en een bepaalde diepte. Het is een meer holistische benadering.
Lectio divina heeft het aspect van de *lectio*: je wordt geacht zorgvuldig met de tekst om te gaan. Maar het staat in het kader van 'op weg zijn naar de stilte'. Ik noem het graag *contemplatief* bijbellezen om duidelijk te maken dat het een manier van lezen is die als doel heeft in de ruimte van contemplatie te komen. Het kan je gegeven worden dat je die ruimte meteen kunt betreden, maar *lectio divina* is een mooie weg om stappen te zetten richting die contemplatie. En die contemplatie is een geschenk. Ook het lezen van de tekst is ten dienste van de contemplatie en daarmee is het iets anders dan 'gewoon' bijbellezen of bijbelstudie. Contemplatie gaat over de wereld voorbij de woorden. Ik zeg dat graag in het Engels, omdat het woord '*beyond*' het beter uitdrukt dan 'voorbij'. Dat is ook het mooie van *lectio divina*, *lectio* doet wel recht aan de woorden, maar uiteindelijk zegt *lectio divina*: het gaat om wat er '*beyond*' de woorden gebeurt, in de contemplatie. Er komt een moment dat je de woorden achter je laat.

'Het gaat over de wereld 'beyond' de woorden'

'Er komt een moment dat je de woorden achter je laat.'

Ik werk op mijn site 'Léven in de kerk. School voor spiritualiteit' met drie trefwoorden: *stilte*, *ruimte*, *diepte*. Ik denk dat er behoefte aan is en dat er behoefte is aan hulp daarbij. Mensen moeten eerst leren om stil te zijn. Pas in de stilte ervaar je een bepaalde ruimte. Vaak zitten we helemaal vol. Ik merk het zelf ook nog altijd. Pas als je ophoudt met rennen kun je adem halen en bedenken waar je mee bezig bent. Je hebt de stilte nodig om in de ruimte te komen. Via die ruimte kom je de diepte in.
Ruimte heeft veel te maken met contemplatie. Contemplatie brengt een wat flexibeler Godsbeeld met zich mee. Dat is iets dat ik zelf heb moeten leren in de afgelopen tien tot vijftien jaar. Hoe houdbaar is het Godsbeeld waarmee ik opgegroeid ben? Hoe houdbaar is het Godsbeeld dat ik eigenlijk graag wil vasthouden? Zodra je meer in de contemplatieve sfeer terechtkomt, gaat dat schuiven. Dat heeft met die ruimte te maken: God als ruimte. Dat is natuurlijk een vrij vage aanduiding, al helemaal in relatie tot de Heidelbergse Catechismus bijvoorbeeld.'

Is de vraag naar verdieping veranderd door corona?

'Ingewikkelde vraag. In het seculiere deel van de samenleving uit het zich in yoga en *mindfulness*. Ik denk dat de christelijke kerk nog beter kan ontdekken dat de christelijke traditie iets eigens te bieden heeft aan mensen die op zoek zijn naar zingeving, rust en stilte. *Lectio divina* bijvoorbeeld is een heel christelijke vorm van *mindfulness*. Ik denk wel dat er heel veel behoefte aan is. Maar behoefte wordt niet altijd vertaald in actie door mensen. Daar zit nog wel een *bottleneck*. In coronatijd hebben mensen ruimte ervoor, maar als straks die ruimte weer ingepakt wordt doordat we alles weer kunnen, wat blijft daar dan van over?'

Waarom heb je jouw site 'Léven in de kerk' genoemd?

'Ik wil de nadruk leggen op leven: waar zit dat leven nou? Voor mij zit daar Johannes 10:10 achter waar Jezus zegt: 'Ik ben gekomen om het leven te geven in al zijn volheid.' Dat is spiritualiteit, dat is het leven van de Geest van Jezus in ons. Ik denk dat je bij de kern van kerk-zijn komt als je de kerk ook ziet als school voor spiritualiteit. De school als een plek waar je samen oefent in spiritualiteit, oefent in leven in de Geest van Jezus.
We werken zelf in onze gemeente met vier kernwoorden: *spiritueel*, *pastoraal*, *diaconaal* en *missionair*. Het spirituele is de kern vanwaaruit het pastorale voortkomt: de geloofsgesprekken voeren, naar elkaar omzien met woorden, gezien worden. Diaconaal is dan veel meer in praktische zin. Missionair is eigenlijk dat je dat spirituele, dat diaconale en dat pastorale ook doorvertaalt naar het dagelijkse leven en naar de maatschappij.

'Gewoon de 'uitknop' indrukken en stil worden'

De rooms-katholieke traditie kent al eeuwenlang de tweeslag actie en contemplatie. Ikzelf zit erg op het spoor van contemplatie en het is goed dat er ook mensen zijn die op het spoor van actie zitten. Daarvoor hebben we elkaar in de kerk nodig.

'Een van de 'producten' die wij als kerk te bieden hebben, is dat je tot rust kunt komen ...'

Ik denk zelf dat het erg nodig is om voor die contemplatie meer aandacht te hebben dan we gewend zijn, ook vanuit maatschappelijk oogpunt. Veel mensen raken in een burn-out tegenwoordig. Dat zou volgens mij voorkomen kunnen worden door meditatie en contemplatie. Veel mensen kunnen de *uitknop* niet meer vinden. Je zou kunnen zeggen dat contemplatie gewoon de *uitknop* indrukken en stil worden is.
Misschien ben ik wat eenzijdig, maar ik ben van mening dat de kerk zich wat meer zou moeten toeleggen op dat contemplatieve. Maar goed, dat is een specifieke kijk op de kern van de kerk. Het contemplatieve is uiteindelijk een van de verschillende spiritualiteiten die er in een kerk zijn. De een zit veel meer op dat contemplatieve spoor, de ander zit veel meer op de bijbelstudie, de woorduitleg en evangeliseren en weer een ander zit op sociale gerechtigheid en weer een ander op milieu. Allemaal legitieme uitdrukkingsvormen van christelijke spiritualiteit.
Vanuit mijn perspectief zeg ik: de kern van alles is de contemplatie. Een van de 'producten' die wij als kerk te bieden hebben, als evangelie, dat je tot rust kunt komen, dat je stil kunt worden, dat je contemplatief kunt leven. Zó kun je heil, heelheid ervaren.'

— Nienke Pruiksma is stafmedewerker bij de Nederlandse Zendingsraad en hoofdredacteur van *TussenRuimte*.

'Ratio & contemplatio' in Kants filosofische aantekeningen

Deze bijdrage is een poging om een stukje filosofie van Immanuel Kant over 'ratio en contemplatie' te benaderen vanuit een theologisch gezichtspunt en het zogeheten 'transcendentale systeem' als zodanig te interpreteren. Dit systeem zet hij uiteen in zijn 'Kritik der reinen Vernunft' (1781), het dogma van de vrije redenering: Kants epistemologie van de vrijheid.

Voor de Duitse filosoof Immanuel Kant (1724-1804) is contemplatie een methode die mensen de werkelijkheid en het verstaan van de werkelijkheid leert inzien en niet iets wat mensen nader tot God brengt, zoals contemplatie in onze tijd wordt opgevat. Maar, zo zal ik laten zien, dit betekent niet dat contemplatie een exclusief seculiere methode is voor Kant.
Daartoe parafraseer ik een korte tekst van hem om de volgende stelling te toetsen: de meest waarachtige (vrije) manier om de werkelijkheid te verstaan is door het beschouwen of contempleren van de gemeenschappelijke ervaring, waardoor wij, samen met anderen, de wereld – het hier en nu – laten bestaan.
De tekst die ik hier bespreek maakt deel uit van de Duisburgse manuscripten, de *Duisburg Nachlass* (DN). Dit is een verzameling van tien postuum gepubliceerde beschouwingen die Kant in 1775 als privé-notities opschreef op de achterkant van een uitnodiging voor een bijeenkomst die hij ontving van J.H.F. Bertram.
De DN behoort tot de vier schetsen over 'transcendentale deductie' (*contemplatio*). Het is geschreven tijdens de periode die in Kants studies bekend staat als het 'stille decennium'. In die tijd publiceerde de Duitse filosoof geen wetenschappelijke boeken, maar legde zich toe op het bijschaven van zijn ideeën over metafysica en epistemologie. Maar onproductief was hij zeker niet: het resultaat van dit stille decennium is een grote hoeveelheid correspondentie, manuscripten en hoorcolleges.

Contemplatie als zuivere vorm van waarneming

Een van deze notities is Overdenking 4684, die gaat over de rationele psychologie *(ratio)*. Hier volgt een parafraserende werkvertaling van een gedeelte van deze Overdenking.

> [...] Een voorwaarde om zichzelf als denkend wezen te kunnen constitueren is onvermijdelijk: de eenheid in ervaring. Op deze manier vindt een verbinding plaats in de veelvoudige natuur waaruit de werkelijkheid is samengesteld.
> We kunnen twee denkwijzen afleiden uit deze oefening om alles wat wij waarnemen met elkaar in verband te brengen: ondergeschiktheid en coördinatie. Deze twee modaliteiten worden gevolgd door twee vormen van actie van het denken, namelijk: waarneming en begrip; of duidelijker, het verschil tussen weten en denken. Het eerste heeft te maken met het subject en het tweede met het object, want de werkelijkheid is deels wat wij zijn, en deels wat wij niet zijn.
> Het eerste noemen we de ondergeschiktheid van het fenomeen en het tweede coördinatie. In waarneming verschijnt het ik als een a priori voorwaarde van ervaring, in begrip daarentegen is het de representatie van de wereld. Dit veronderstelt dat wij in de eerste actie van het denken, de waarneming, de werkelijkheid bedoelen: alles is wat wij op de een of andere manier willen wat het is. Bij het begrijpen daarentegen worden wij bepaald door de vorm van representatie die onvermijdelijk botst met onze perceptie van de wereld.
> Deze twee modaliteiten of begripsmethoden functioneren onder twee verschillende tijdsomstandigheden, namelijk wat het object oplegt en wat ons door de geest wordt opgelegd. In deze tweestrijd van ongelijktijdigheid is de contemplatie een vorm die deze twee activiteiten van kennis van de wereld overstijgt, aangezien de contemplatie – een zuivere vorm van waarneming – een parenthese zoekt, een opschorting van het oordeel dat ons in staat stelt aandacht te schenken aan de bewegingen van het bewustzijn op het moment dat wij ons rekenschap geven van de werkelijkheid, omdat alle objecten van de werkelijkheid in ons hun oorsprong vinden.

Men is het erover eens dat dit fragment de mogelijkheid van empirische kennis tracht te verklaren. Dit betreft een feitelijke verificatie van de wereld ver van de metafysica. Kants opvatting van 'ervaring' is een proces, waarin de veelvoud van fenomenen een conceptuele eenheid vormen. De noodzakelijke eenheid van een denkend subject bestaande uit de relaties die zich voordoen tijdens de momenten van waarneming en begrip blijkt het hoogtepunt van zijn annotaties te zijn.
De vraag die nu opkomt is: wat is er vóór het denkende subject? Welke verklaring ondersteunt de opvatting dat menselijke wezens, zonder uitzondering, in

staat zijn kennis te produceren en te vergroten? Het antwoord is eenvoudig: God was het enige wezen dat in staat was ideeën te scheppen en deze vervolgens aan de mens te openbaren.
Bij Kant is er een dramatische breuk in het argument, niet alleen over God, maar over wat God veronderstelt, namelijk waarheid. God was eeuwenlang een soort *wild card* om te kunnen verklaren wat de menselijke rede niet bevatten kon. Het onverklaarbare was het werk van goddelijke wijsheid.

Het werk van Immanuel Kant kan beschouwd worden als een oplossing voor de klassieke tegenstelling tussen het rationalisme en empirisme in de filosofie. Kort gezegd komt deze tegenstelling erop neer dat respectievelijk sommige filosofen stellen dat kennis gebaseerd moet zijn op het denken, terwijl anderen stellen dat kennis voornamelijk uit de concrete ervaring voort moet komen.
Kant 'verzoent' beide posities. Kennis kan inderdaad niet tot stand komen zonder gebaseerd te zijn op ervaring. Anderzijds kan ervaring ook niet bestaan zonder het denken. Het is de zuivere rede die instaat voor bepaalde basiscategorieën (zoals substantie of oorzakelijkheid), waardoor de mens pas in staat is tot het hebben van een gestructureerde ervaring. Algemene principes van het denken zijn dus de mogelijkheidsvoorwaarden voor gestructureerde ervaring, die op haar beurt weer (samen met deze categorieën) instaat voor concrete kennisoordelen (over objecten in de wereld).

Ruimte voor een denkend subject

Er zijn verschillende denkers met een aan Kant parallelle manier van denken. Onder hen behoorde Leibniz tot de meest vooruitstrevende. Volgens hem waren de 'substanties' niet alleen door God geschapen, maar ook intrinsiek zo ontworpen dat zowel hun bestaan als hun transformatie afhing van een goddelijke wet. Deze werkt als een ondersteunende en transformerende kracht wat betreft vorm en inhoud van de substanties, ongeacht wat het was of van welke orde het afkomstig was. Tot hiertoe komt het denken van Leibniz overeen met Kant. Pas wanneer Leibniz zijn idee van 'handel' of onderhandeling tussen substanties uitlegt, neemt Kant drastisch afstand van deze metafysische verklaring.
Voor Leibniz verhouden de substanties of *monaden* zich tot elkaar op een georganiseerde en harmonische manier. Zo zijn ze in staat om te voldoen aan het doel waarvoor ze door God zijn geschapen. Zo lijkt er in de Leibni-

Standbeeld van Immanuel Kant, Kaliningrad, Rusland

ziaanse wereld geen conflict te zijn, omdat alle substantiële veranderingen van de werkelijkheid voortkomen uit een onnavolgbare goddelijke wetmatigheid.
Kant stemt gedeeltelijk in met deze theologische aanpak wat betreft de wetmatigheden die de werkelijkheid ordenen, maar herpositioneert ze. Hij neemt afstand van de stelling dat de substanties (inclusief de denkende substantie, belangrijk voor het betoog hier) onafhankelijk en geïsoleerd van elkaar functioneren, elk met een eigen wetmatigheid, zoals Leibniz veronderstelde. Dit ondermijnt namelijk elke mogelijkheid tot het objectiveren van de voorwaarden van de werkelijkheid, te weten: tijd en ruimte.

Volgens Kant dagen alle 'substanties' Gods soevereiniteit uit en transformeren ze zich oneindig in relatie tot elkaar

Kant verplaatst deze theologische visie daarom naar het exclusieve bereik van de empirische wetmatigheden. Alle substanties zijn, volgens hem, geordend door een goddelijke universele wet, maar ze dagen tegelijkertijd de soevereiniteit van God uit in hun vorm en inhoud. Dat wil zeggen, de substanties zijn niet langer een weerspiegeling van de superieure wil, maar zijn op niet te onderscheiden wijze in de wereld aanwezig en transformeren zich oneindig in relatie tot elkaar.
Zo creëert Kant ruimte voor een denkend subject, dat door de ervaring van deze fenomenen, de veelvoud aan mogelijke verhoudingen die in de werkelijkheid plaatsvinden op elkaar betrekt en interpreteert. Zo kan een mens zich rekenschap geven van de wereld, van zichzelf en alles wat hij of zij weet. En dit kan, volgens Kant, alleen in de methode van verstaan: de contemplatie van het zelf als een onderdeel van het geheel.

Monaden zijn de talloze substanties waaruit de werkelijkheid volgens Leibniz bestaat. Ze zijn immaterieel en hebben onderling geen enkele wisselwerking. God is de hoogste *monade*: het heeft de andere met elkaar in harmonie geschapen.

Contemplatie als methode van verstaan

Dit idee van de monadische wereld was aanvankelijk natuurlijk niet geliefd vanwege zijn nieuwheid en zijn diepgaande implicaties. Maar het was juist de zoektocht om deze visie op de wereld te ondersteunen die zich in de loop van de tijd zou ontwikkelen tot het kritische project van Kant, dat zou culmineren in zijn *Kritik der reinen Vernunft*. Maar: wat is nu dit denkende subject? Is dat hetzelfde als het transcendentale subject? Waarom wordt contemplatie door Kant gezien als een methode van verstaan?
Kant beschouwt inderdaad het denkende subject als een transcendentaal subject. Dit sluit van meet af aan de mogelijkheid uit om deze opvatting van het subject te verbinden met die van een empirisch of psychologisch subject. Hiermee verwierp Kant de visie van Hume op het subject als een subject waarop alle empirische indrukken inwerken en waarin alle ideeën hun oorsprong vinden in de empirische werking van de gewaarwordingen die het subject troffen.

Het transcendentale als een plaats die vrij is van het chaotische lawaai van de wereld

Kants denkende subject was niet empirisch, in die zin dat het geen subject was dat zich uitsluitend bezighield met de indrukken die hem of haar worden meegedeeld door zijn psyche of lichaam. Voor Kant kon het eindstadium van het tot stand brengen van de werkelijkheid niet enkel berusten in de buitenwereld en haar roerigheid. Dit zegt reeds veel over de analogie met zuiverheid, die Kant vasthoudt voor de ontwikkeling van het bereik van het transcendentale, dat hij ziet als een plaats die vrij is van het chaotische lawaai van de wereld.

Twee bewijzen

Zo lijkt Kant in de *Duisburg Nachlass* te aanvaarden dat dit subject op twee manieren kan worden bewezen: de eerste heeft te maken met de relatie met de wereld van de ervaring. Hier moet ervaring echter niet worden opgevat op de wijze van Hume. Integendeel, de ervaring is hier een synthese, waarin validatie van verstaan plaatsvindt door middel van het conceptualiseren van de gegevens die door de zintuigen worden aangeboden. Daaruit volgt dus dat alleen een denkend subject in staat is tot deze methode van verstaan, een subject dat

de representatie van de voorstellingen van de zintuiglijke wereld valideert en legitimeert.
Een tweede bewijs heeft te maken met de waarneming van de werkelijkheid of de mate van bewustzijn die het subject heeft van zichzelf en van wat er gebeurt met zijn verstaan gedurende de ervaring. Hier moet contemplatie begrepen worden als een methode gericht op wat het meest eigen is aan het weten: wijzelf moeten ons eraan blootstellen het object van de blik te zijn.
In tegenstelling tot dieren bezit de mens het vermogen om alles wat zich aan hem of haar voordoet in begrippen en regels onder te brengen. En dat niet alleen: om deze associaties in de loop van de tijd in stand te houden is de mens in staat ze te conserveren, ze complexer te maken en ze te valideren met de ervaring. Het is dus de handeling van het toekennen van een graad van waarachtigheid (waarschijnlijkheid), het resultaat van iemands eigen contemplatie, van de waarneming. Dit is waar transcendentale deductie uit bestaat.
Vandaar dat voor Kant een subject noodzakelijk is dat neigt naar totale eenheid in tijd en ruimte; een subject dat zich bewust is van de handelingen van zijn eigen verstaan en van de vermogens waarmee hij elke waarneming beoordeelt en recht doet. Zo worden de tegenstellingen tussen rede en contemplatie bij Kant organisch opgelost.

Actieve vorm van contemplatie

Samenvattend is het denkend subject of het transcendentaal subject dat idee waardoor Kants kritische project houdbaar wordt. Namelijk, omdat een transcendentaal subject de universele bevestiging van de ervaring mogelijk maakt. Deze wordt vervolgens gevalideerd door het verstaan en kan tussen mensen, tijden en plaatsen bevestigd, geverifieerd en herhaald worden.
Vanuit deze notie van verstaan, wat opgevat zou kunnen worden als een actieve vorm van contemplatie, wordt niet alleen het grootste en meest ambitieuze epistemologische programma van de moderniteit opgestart, maar het garandeert ook dat kennis kan zegevieren over elke vorm van dogmatisme, aangezien zij altijd rekenschap moet afleggen van de validatie van de ervaring.

Vertaling uit het Spaans: Alexander Morea-van Berkum en Nienke Pruiksma

— Alexander Morea-van Berkum is een Colombiaanse theoloog. Hij woont in Nederland en is betrokken bij verschillende kerkelijke projecten. Hij is redactielid van *TussenRuimte*.

Het lege ovaal ...

Contemplatie en kunst gaan hand in hand. Van Dale geeft aan dat contemplatie 'vrome overdenking' en 'religieuze bezinning' is. Het werkwoord contempleren houdt in dat je 'overdenkend beschouwt'. Dat is precies wat ik doe als ik een beeldmeditatie schrijf. Het begint met zoeken naar beelden die bij het thema van het nummer passen. Of de beelden vinden mij. Bij deze zoektocht ontdekte ik dat vooral kunstwerken met mensen, het gelaat en het kruis mij aantrekken.
Peinzend vroeg ik mij af wat het was dat mij daarin aantrok en ik concludeerde dat deze onderwerpen een gemeenschappelijke deler hebben: kwetsbaarheid. De afgebeelde mens en een kruis, figuratief of abstracter, toont vaak niet het gepolijste en perfecte plaatje. Integendeel, juist pijn, rauwe openheid en anders-zijn wordt verbeeld. We zien de kwetsbaarheid van de mens en daardoor haar kracht, dát is wat mij intrigeert. Op die manier vormen deze kunstwerken een spiegel waarin wij als beschouwers kunnen kijken. Dat spiegelbeeld toont zich al bij de eerste aanblik.

Voor mij is dat altijd een keuzemoment: kijk ik eerlijk in de spiegel en laat ik het kunstwerk spreken of laat ik mij niet raken en blijf ik op afstand? Ik denk dan altijd terug aan een van de eerste dingen die ik leerde tijdens mijn studie kunstgeschiedenis kijken en systematisch beschrijven wat je ziet. Een vaardigheid die mij bij mijn studie praktische theologie erg goed van pas kwam. Deze stap komt wellicht afstandelijk en technisch over, toch is het onmisbaar om tot nieuwe inzichten te komen. Het vraagt een open blik om zonder (voor)oordeel te kijken naar een kunstwerk. En dat is soms best lastig. Maar je ziet veel meer en je wordt verrast door details of juist door grote lijnen in het kunstwerk. Door op een open manier het schilderij te beschrijven sta je meteen ook dicht bij wat het met je doet. Je hebt je immers opengesteld, je gedachten en vooronderstellingen even apart gezet. Zo kan het kunstwerk tot je spreken en vormt het, dikwijls in combinatie met informatie over de kunstenaar en het kunstwerk, langzamerhand tot een beeldmeditatie. →

Shirazeh Houshiary, East Window, 2008, mondgeblazen en geëtst glas, roestvrij staal, St. Martin in the Fields, Trafalgar Square, Londen (foto: David Hawgood, via Wikimedia)

... als een hellend hoofd

Twee werken die roepen om contemplatie zijn het kerkraam in de oostgevel van de Londense kerk St Martin in the Fields, ontworpen door de Iraans-Britse kunstenares Shirazeh Houshiary (1955), en de verschillende koppen van de Duits-Russische expressionistische schilder Alexej von Jawlensky (1864-1941).

Jawlenksy heeft duizenden gezichten geschilderd, variërend van tamelijk figuratief tot zeer abstract. Schilderen was voor hem bidden. Hij bleef dit ook doen toen hij steeds meer beperkt werd door verkramping en pijn aan zijn handen en armen, waardoor de koppen steeds kleiner en abstracter werden. Hoewel het raam en de koppen erg van elkaar verschillen, trok in beide werken het menselijke mij aan, opgeroepen door de visueel sterke vormen en abstractie.

Het raam schreeuwt het in stilte uit en dringt zich, zodra je blik erop valt, van zowel van binnenuit als van buitenaf aan je op. Het kromtrekken van het roestvrijstalen geraamte van het raam en de draaiing in het midden creëert beweging die de doodsstrijd van het kruis weergeeft. Die vervorming laat mij ineenkrimpen. Ik voel een pijn, een verwrongen zijn. Toch moet ik ernaar blijven kijken en de lijnen volgen die het midden openscheuren tot een witte, ovale leegte. Deze ovaal helt naar de zijkant, als een hoofd dat door vermoeidheid of pijn niet meer omhoog te houden is. Welk gezicht hoort bij dit kruis?

De 'Heilandsgezichten', 'Meditaties' en 'Abstracte koppen' van Jawlenksy zijn moderne iconen, waarin het gelaat van Christus en van de mens tegelijkertijd ontmoet wordt. Door (minimale) variaties in de gezichten in kleur, vorm en lijnen en door het gezicht open ogen te geven of met enkele lijnen gesloten ogen te suggereren, gaf Jawlensky elk gelaat een eigen expressie. Ik kan zo het donkere Heilandsgezicht met doornenkroon (afbeelding 1), waarin verlatenheid en verdriet te zien is, in het lege ovaal in het kruis in Londen zien. Of het gezicht van de verlosser met open ogen (afbeelding 2), waarin verbazing en teleurstelling te ontwaren zijn, die een laatste blik werpen op de wereld om hem heen. Maar ook de abstracte kop (afbeelding 3), met felle kleurvlakken en een zweem van een glimlach, alsof de liefde zelf ondanks de doodsstrijd jou en mij in ontferming bemoedigt, vult de leegte. Zo versmelten de beelden met elkaar en verbinden ze zich door contemplatie met mijn verhaal, met het verhaal van de ander en de Ander waardoor we met elkaar verbonden zijn.

— Jolien van der Velde-van Braak MA is kunsthistorica en theologe. Zij zoekt de verbinding van beeldende kunst met geloof, kerk en theologie.

(afb. 1) Alexej von Jawlensky, Heilandsgesicht Dornenkrone, 1918, olieverf op karton, 40x30,5 cm (bron: Wikimedia)

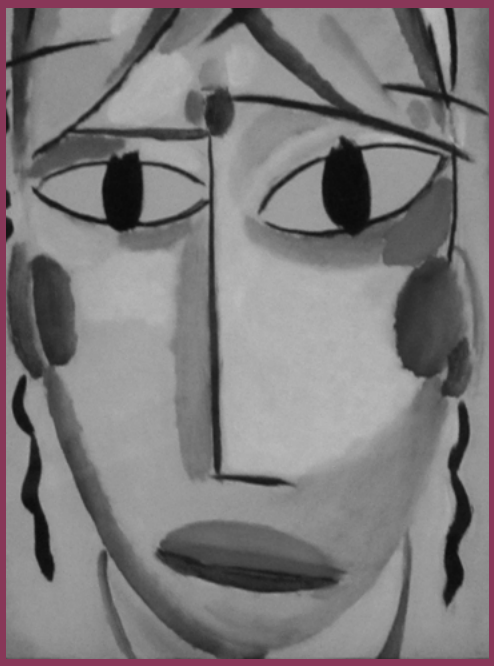

Alexej von Jawlensky, Heilandsgeschicht: Nummer 10, letzter Blick, 1919, olieverf op papier, 32,7 x 25,2cm (bron: Wikimedia)

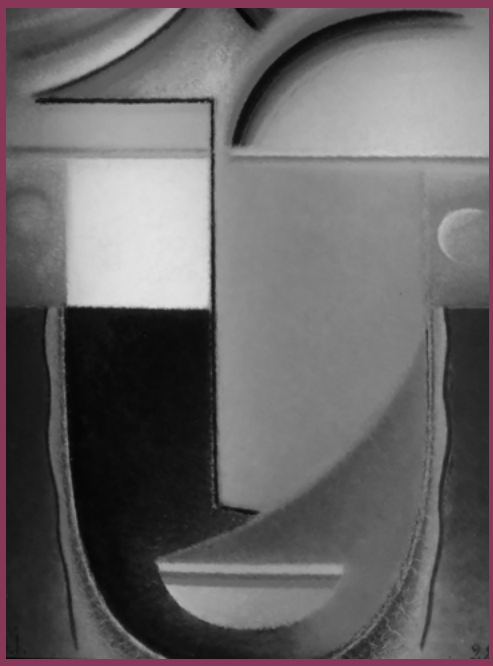

Alexej von Jawlensky, zonder titel (Abstracte kop), overige gegevens onbekend. (bron: Wikimedia)

‘How to grow a Member Care Department?’

In februari 2021 werd een cursus over het opzetten en verbeteren van de afdelingen voor zendelingenzorg aangeboden door Harry Hoffman. Hij is een YWAM-zendeling (Jeugd met een Opdracht) die onder andere in China gewerkt heeft en veel ervaring heeft in *member care*. De 1200 cursisten die zich hadden ingeschreven, kregen op werkdagen een e-mail met daarin een werkblad en een link naar een YouTube-video. De opzet van de cursus was: bekijk de video en vul de antwoorden op het werkblad in. Ook was er iedere dag op een besloten Facebookblad een discussieforum, waar deelnemers met elkaar en met de cursusleider in gesprek konden gaan.
De cursus had een twintigtal onderwerpen zoals: Wie is binnen een organisatie de verantwoordelijke voor *member care*? Hoe begin je zo’n afdeling? Wat is het verschil met *human resource management*? Hoe werken een kerkelijke gemeente en een zendingsorganisatie samen in de zorg voor de zendeling? Hoe ziet het traject van werving en selectie van een zendeling eruit? Hoe gebeurt de zorg op het veld? Hoe richt je de zorg voor kinderen in? Hoe selecteer je *member care*-werkers? Hoe kijkt een zendelinge aan tegen het lijden en wanneer schakel je een mediator in?
Deze cursus bevat een scala aan sterke punten. Je merkt dat Harry Hoffmann een ervaringsdeskundige en een netwerker is. Deze ‘plussen’ benut hij op een prettige wijze: Hij schakelde collega’s in die hij interviewde in de YouTube-filmpjes en op de werkbladen gaf hij links naar veel boeken en artikelen om nog meer kennis op te kunnen doen. Een ander sterk punt is dat de cursus een globaal perspectief heeft. Naast bekende boeken uit de Angelsaksische wereld geeft Hoffmann ook literatuurtips over *member care* uit landen zoals Maleisië en Zuid-Korea. Het globale karakter bleek ook uit de Spaanse ondertiteling van de Engelstalige video’s.
Voor iedere kerk of organisatie die cross-cultureel bezig is, geeft Hoffmanns cursus een schat aan informatie. Bijvoorbeeld om helder te hebben welke medewerkers het grootste risico lopen om aan stress ten onder te gaan (bijv. moeders met jonge kinderen). Daarnaast benoemde hij dat teamconflicten oorzaak nummer 1 zijn van mislukkingen op het zendingsveld. Hij reikt ook hier allerlei bronnen aan om dit te ondervangen. De grote hoeveelheid aan informatie is tegelijk ook de achilleshiel van de cursus: er zijn geen goede werkvormen om tot integratie van het geleerde te komen. *Meer informatie: harryhoffmann.global; gmcn.globalmembercare.com/index.php/about-us/*

— Willem-Henri den Hartog, GZB-regiocoördinator Zuidelijk Afrika

Een eerbiedwaardige bijna-honderdjarige: ACO/Morgenlandzending

In 2021 en ook in 2022 wordt uitgebreid stilgestaan bij het honderdjarig bestaan van de ACO/Morgenlandzending: een goede gelegenheid om terug te kijken op een bijzonder stukje zendingsgeschiedenis. Een eerste jubileumbijeenkomst vond plaats op 28 en 29 januari 2021. Het betrof een online conferentie belegd door de Armeense Haigazian University te Beiroet. De sprekers kwamen zowel uit Europa als het Midden-Oosten. Dat geeft iets aan van de ontwikkeling van de afgelopen honderd jaar. Het begon als Europees *initiatief voor* het Midden-Oosten, maar werd langzamerhand steeds meer een *samenwerking met* de kerken.

De Morgenlandzending werd in 1922 in Straatsburg opgericht. Het doel was tweeledig: hulp aan de overlevenden van de Armeense Genocide en de verkondiging van het evangelie onder moslims. De Franse en de Zwitserse tak werden bekend als Action Chrétienne et Orient (ACO); in Nederland werd de naam Morgenlandzending gebruikt.

De GZB is al jarenlang actief in het Midden-Oosten. Er zijn zendingswerkers uitgezonden en projecten gerealiseerd in samenwerking met plaatselijke kerken en organisaties. Deze contacten zijn tot stand gekomen in de jaren tachtig, toen de GZB en de Morgenlandzending begonnen om samen op te trekken.

In 1995 werd de ACO Fellowship opgericht, een gelijkwaardig samenwerkingsverband. De Europese leden zijn nog steeds: ACO Frankrijk, de GZB (als opvolger van de Nederlandse Morgenlandzending) en ACO Zwitserland, dat nu onderdeel is van de Franstalige Protestantse kerken. De leden uit het Midden-Oosten zijn de Armeense Evangelische Kerken, de Presbyteriaanse Kerk in Syrië en Libanon en de Protestantse Kerk van Iran. Het doel is onveranderd: enerzijds diaconale, medische en maatschappelijke hulp en anderzijds evangelieverkondiging.

Er zijn perioden van bloei geweest, zo bleek uit de conferentie. Klinieken en scholen werden opgericht; kerken en pastorieën werden gebouwd. Met name in het noorden en noordwesten van Syrië was de ACO zeer actief en had het werk bestendigheid. Meer recent kon in Libanon en Egypte veel gedaan worden in kinder- en jongerenwerk, zorg voor gehandicapten en vluchtelingen, en theologische opleidingen en literatuur.

Maar er waren ook tegenslagen. Sinds de jaren vijftig was het niet langer mogelijk om werkers uit te zenden naar Syrië. Vanaf 1979 was dat ook in Iran het geval. De bewegingsvrijheid van de kerken is in die landen zeer beperkt. De ACO/Morgenlandzending heeft dat nooit als reden gezien het werk te staken. Integendeel, de kerken van het Midden-Oosten hadden en hebben de ondersteuning van de Europese partners meer nodig dan ooit.

— Arie van der Poel, GZB-regiocoördinator Midden-Oosten en Centraal-Azië

Film

Een moment van stilte in oorverdovende herrie

Veel films zijn voor mij een vorm van contemplatie: een plek buiten deze wereld, die een venster op diezelfde wereld biedt. Een plek om herinnerd te worden aan wat echt telt. Een plek die je stilzet, zoals bijvoorbeeld het oeuvre van Terrence Malick dat onovertroffen kan. Toch denken we bij contemplatie meestal aan monniken die zich in stilte terugtrekken. Twee films zijn daar meesterlijke voorbeelden van: *Into great silence*, over de ascetische kartuizers en *Des hommes et des dieux*, over Franse monniken in het door oorlog verscheurde Algerije van de jaren negentig. Beide films zijn pareltjes en *must sees* als je over contemplatie spreekt.
Ik wil hier graag een andere, recente film in de schijnwerpers zetten: *The sound of metal*. Zoals de titel doet vermoeden gaat het over geluid: in de eerste plaats overdonderende *metal*-muziek, maar later de stilte van het totale gemis aan geluid. Hoofdrolspeler Ruben is drummer en toert samen met zijn vriendin en zangeres als *metalband* door Amerika. Dan slaat het noodlot toe en merkt hij hoe zijn gehoor snel verdwijnt. Zijn muziekcarrière en zijn leven lijken voorbij. Om niet in zijn drugsverslaving terug te vallen wordt hij opgenomen in een woongroep voor dove ex-verslaafden.
Deze inspirerende gemeenschap biedt prachtige perspectieven op contemplatie. Stilte is hier vanzelfsprekend, maar 'abt' Joe stimuleert Ruben om iedere ochtend actief alleen de stilte op te zoeken. Lukt het je niet om stil te zitten: schrijf dan! Ruben vindt hier een nieuw thuis. Als hij ervoor kiest om toch zijn oude leven weer op te zoeken, vraagt Joe of hij één moment van stilte heeft gevonden. 'Want het zijn deze momenten die het koninkrijk van God zijn. En die plek zal je nooit verlaten.' Zal Ruben – en wij met hem – die plek in de herrie kunnen vinden?

— Boaz van Luijk is theoloog, coach en eigenaar van De Verwandering, en filmrecensent bij het *Nederlands Dagblad*.

Boeken

Werkelijke inzet voor 'het volk'

Angus Ritchie, *Inclusive Populism. Creating Citizens in the Global Age,* Notre Dame: University of Notre Dame, 2019, 188 bladzijden, € 22,30

Angus Ritchie leidt het Centre for Theology and Community in Londen, hij is priester in de Church of England. In *Inclusive Populism* doet hij een voorstel voor een vorm van politieke theologie en deelname aan het maatschappelijk debat dat gebaseerd is op het werk van zijn centrum, dat diep verworteld is in de anglicaanse (anglo-katholieke) spiritualiteit en theologie die hem motiveren. Het houdt een alternatief in voor bewegingen zoals Occupy en andere protestbewegingen, waaronder populistische politiek (of die nu links of rechts georiënteerd is).

De relatie tussen missie en contemplatie is van groot belang in zijn werk. De inzet van zijn centrum vindt de basis in een regelmatig (dagelijks) bidden van de getijden en het vieren van de eucharistie. Deze contemplatie gebeurt in de context van een leefgemeenschap, die weer deel uitmaakt van een parochiegemeenschap. En daarmee is ook de verbinding gelegd met de belangrijkste uitdaging die Ritchie neerlegt: werkelijke inzet voor 'het volk' (de *populus* in 'populisme') gebeurt met de leden ervan en vanuit de plek waar zij zich ook bevinden, niet voor hen, over hun hoofden heen. Het eerste heeft een *empowering* effect, het tweede zet mensen in de marge nog meer aan de kant.

Tips van de Redactie

- Mirjam van der Vegt, *De kracht van rust*, Utrecht: ten Have, 2020

Samen met stiltezoekers wereldwijd rust ontdekken als beginpunt in plaats van als eindpunt: leven in plaats van streven. Dit boek bevat acht tegendraadse lessen voor werk en het goede leven. Bij het boek hoort een acht-weekse online leesbeleving met inspirerende video's bij elk hoofdstuk en dagelijks inspiratie om het boek toe te passen.

- Thomas Quartier, *Levensliederen. Soundtrack voor kloosterspiritualiteit*, Antwerpen: Halewijn, 2020

Muziek en spiritualiteit horen bij elkaar als lichaam en ziel. Beide brengen een mens bij de kern van het leven, bij emoties en bij verlangens naar zin en evenwicht. Voordat hij intrad bij de benedictijnen verdiende Thomas Quartier naast zijn studie bij als straatmuzikant. Vanuit die ervaring en zijn tegenwoordige leven als monnik schreef hij dit boek, waarin hij het repertoire van onder meer Bob Dylan, John Lennon & Yoko Ono en Boudewijn de Groot als bronnen van inspiratie ontdekt.

Soms impliciet, soms expliciet is daarbij voor Ritchie een liturgisch perspectief van belang: net zoals in een katholieke kerkdienst de dienst door iedereen gevierd wordt (en niet 'voor' mensen), is dat ook met protest voor een betere samenleving het geval. Met betrekking tot protest werkt Ritchie dit uit in relatie tot theorievorming over *community organizing* (Saul Alinsky) en benadrukt daarbij ook het belang van *faith-based* partijen die niet ondanks, maar juist vanuit hun inspiratie bijdragen. Ook dit heeft een *empowering effect* en zorgt voor onverwachte vormen van verbinding op thema's van gemeenschappelijk belang. Zonder het eens te worden over bijvoorbeeld de rol van Jezus in de wereld, kunnen moslims en christenen wel uitstekend samen optrekken in een campagne voor een *living wage*, een loon waarvan je kunt bestaan in de stad Londen.
Het boek is een zeer geslaagde combinatie van gefundeerde missiologische, ecclesiologische en politicologische reflectie die de Nederlandse context veel te zeggen heeft.
— Peter-Ben Smit

Openbaring als 'never ending story'

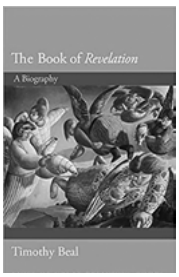

Timothy Beal, *The book of Revelation – A Biograph*, serie Lives of Great Religious Books, Princeton/Oxford: Princeton University Press, 2018, 265 bladzijden, $ 15,61

Net als Timothy Beal (1963) maakte ik al jong kennis met het boek Openbaring. De wederkomst van Jezus werd spoedig verwacht en het was zaak er bij te zijn als de ware gelovigen met 'de opname der gemeente' naar de hemel gingen. Deze gemeenschappelijke fundamentalistische, religieuze 'kraamkamer' zorgde er wel voor dat ik zijn 'biografie' van het boek Openbaring geboeid heb gelezen. Beal vertelt dat hij nog steeds huiverig is van het getal 666 en dat liever niet op zijn bankpasje heeft. Daar is zelfs een wetenschappelijke aanduiding voor: *hexakosioithexekontahexaphobia*.
Beals *The book of Revelation* is geen commentaar, maar onderdeel van een serie waarin de geschiedenis van belangrijke religieuze teksten wordt behandeld. Beal neemt je mee naar de 'geboorte' van het boek en vergelijkt dat met het monster van Frankenstein. 'Openbaring' is een construct van oudtestamentische fragmenten, apocalyptische visioenen en draken uit de Griekse mythologie: een soort quilt. In de vroege kerk verwierf het maar moeizaam een plek in de canon.
Voor *TussenRuimte* vond ik het interessant te zien hoe de 'geschiedenis' van dit boek zich tot de missionaire verkondiging verhoudt. De tekst zelf is niet 'missionair', die moest de geloofsgemeenschap helpen het hoofd boven de wateren van de vervolging te houden. De 'hoer van Babylon' verwijst naar Rome en Johannes had zich niet kunnen indenken dat het tot een huwelijk tussen Rome en de Kerk zou komen! Vervolgens werden deze diabolische machten geïnterpreteerd als de ketters waar de kerk tegen te strijden had. Een interpretatie die tot de huidige dag aangehangen wordt. Later werden de goden van niet-Westerse theologische tradities 'verduveld', tot monster gemaakt. De duivel moet uitgedreven worden! De Franciscaanse monnik en

missionaris Odoric van Pordenone (1286-1331) zag in Asia een gevleugelde duivel die zielen gevangen hield. Wat hij zag is onzeker, maar waarschijnlijk was het een reusachtig boeddha-beeld. Deze visie op niet-christelijke godsdiensten is onder veel evangelischen nog steeds gangbaar. Evangelische bewegingen, schrijft Beal, zien boeddhisme en hindoeïsme als duivelaanbidding. In dit verband wordt ook tegen yoga gewaarschuwd.
In het proces van 'monster-maken' komt het tot ontkenning van de kwetsbaarheid van de gast, de immigrant, de vreemdeling.
Een vraag die in de begintijd ook op kwam was: 'Hoe lang kun je zeggen dat de wederkomst nabij is?' Augustinus bracht hier lucht. Als Rome geplunderd wordt door de Visigoten (410 n. Chr.) beseft hij dat ondanks de chaos, Christus tóch regeert. Het Millennium moet niet verwacht worden, dat is reeds aangebroken.
Vervolgens passeren Hildegard van Bingen

Tips van de Redactie

• Stefan van Lani (red.), *Als de bliksem. 900 jaar norbertijnen en norbertinessen*, Berne Media/Abdij van Berne en Averbode, 2021
In de kerstnacht van 1121 stichtte de heilige Norbertus de Orde van Prémontré, in de Lage Landen beter bekend als de norbertijnenorde. Dit boek biedt een inkijk in het leven en werken van generaties van norbertijnen en norbertinessen en hun interactie met de samenleving in de 900 jaar van de middeleeuwen tot nu. Met korte essays en tekstverdiepingen door een veertigtal specialisten. In het tweede deel afbeeldingen en een gedetailleerde beschrijving van meer dan honderd tentoonstellingstukken met vaak verborgen parels uit de collecties van de Brabantse norbertijnenabdijen.

• Jaar van het Brabantse Kloosterleven – brabantskloosterleven.nl
Het jaar 2021 is uitgeroepen tot Brabants Kloosterjaar, omdat vier kloosterordes hun jubileum vieren. Niet alleen de norbertijnen van Berne, maar ook de norbertinessen in Oosterhout, de clarissen in Megen en de Kruisheren in Sint-Agatha vieren hun jubileum. Op de website brabantskloosterleven.nl zijn alle activiteiten en uitgaven te vinden.

• Holland Baroque/Pentatone, *Brabant 1653*, hollandbaroque.com
Holland Baroque verkent samen met zes solisten de monastieke muzikale tradities van het zeventiende-eeuwse Noord-Brabant. *Brabant 1653* onthult verborgen pareltjes uit de Nederlandse muziekgeschiedenis. De zussen Tineke en Judith Steenbrink, artistiek leiders van Holland Baroque, breken onder meer een lans voor de muziek van Benedictus à Sancto Josepho (1642-1716), die woonde en werkte in het karmelietenklooster van Boxmeer. Op het album ook werk van Carl Rosier, Herman Hollanders en Herman Finkers.

Tips van de Redactie

- *De monniken van Kijongo* – monksofkijonjo.com en ocso.org/2020/07/11/online-documentary-shows-life-of-the-trappist-monks-in-uganda/

Online documentaire (2020) over trappisten in Oeganda, een productie van Abdij Onze Lieve Vrouw van Koningshoeven in Tilburg samen met Our Lady of Victoria Abbey in Oeganda. Vierentwintig monniken van vijf verschillende nationaliteiten leven samen in stilte, eenvoud en solidariteit: christelijk geloven in Afrikaanse context. Met interactieve website.

- *Eerst Dit* – eo.nl/podcasts/eerst-dit

Dagelijkse podcast van EO en IZB voor thuis of onderweg. Elke dag een bijbellezing en relevante overdenking in zeven minuten. Luisteren helpt om in je drukke leven te groeien in geloof in God en daagt uit het Evangelie van Jezus te laten zien op de plek waar je woont en werkt.

(1098-1179) en Joachim van Fiore (1135-1202) de revue. In hun visioenen komt het tot een interactie van woord en beeld. De apocalyps geeft licht over de hele (kerk)geschiedenis. Luther heeft niets met het boek: 'Er is geen Heilige Geest in.' Maar in de Lutherbijbel worden de prenten van Lucas Cranach de Oude opgenomen. Hallucinogene prenten, waarin de duivel de pauselijke tiara draagt. Tot op de huidige dag heeft Openbaring veel invloed door de vele 'verbeeldingen' in kunst, film, strips, games. Veel aandacht geeft Beal aan de films in de jaren zeventig van de vorige eeuw, waar het 'left behind'-thema aan de orde is, zoals 'A thief in the night' (1972/1973). Hij spreekt van 'rapture horror movies', waarmee geëvangeliseerd werd. Mensen die naar buiten renden en braakten, huilden en gered wilden worden. En dat waar in het hele boek Openbaring niets over een 'rapture' staat. Het is een construct uit de negentiende eeuw, dat via de 'Scofield Bible' de evangelische wereld diepgaand heeft beïnvloed.

Wat is de aantrekkingskracht van apocalyptische toekomstbeelden? Volgens Beal gedijen die in tijden van oorlog, terrorisme en grote sterfte. Tijdens de Vietnam-oorlog en de angst voor atoomoorlog tussen Oost en West worden miljoenen exemplaren van Hal Lindsey's *De planeet die aarde heette* verkocht. Na 9/11 (aanslag op de *twintowers*) is er weer een opbloei. De teksten en beelden van Openbaring zijn uitdrukking van een collectief trauma van betekenisloosheid, geweld en dood, zoals ook in de eerste eeuw. Catherine Keller schreef: 'We zijn in de apocalyps.' Als optimisme vastloopt, vluchten mensen in een apocalyptisch script. Ze willen schuldigen, monsters aanwijzen. Machteloos en boos zijn ze. Wie herkent dat niet. De andere kant van de munt is dat het Westen 'heersen' uit Genesis 1 vertaald heeft in

kolonialisme, zending en kapitalisme. Het is ontkenning van ons 'uit stof' geschapen zijn. *Humus* vraag om *humilitas*, nederigheid. De wereld vergaat niet, ze wordt hernieuwd en herschapen! De apocalyptische scripts – christelijk en onchristelijk – kunnen zich niet op de Bijbel beroepen. Johannes wordt niet gebiologeerd door de monsters, maar verwacht een nieuwe hemel en een nieuwe aarde.
Beal schreef een boek dat telkens verrassend actueel blijkt te zijn. Op de dag dat ik dit schrijf distantiëren de Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten (VPE) zich van de evangelist Jaap Dieleman. Hij zet de apocalyptische traditie voort met een tijdschrift dat naar miljoenen huizen gaat. 'Kies voor Jezus, laat je niet vaccineren.' Zo blijk je uit Openbaring tot de meest verwarrende scripts te kunnen komen.
— Rob van Essen

Christelijke levenskunst

Stefan Paas & Gert-Jan Roest, *Vreemde vogels*, Utrecht: Boekencentrum, 2017, € 9,99

Werden christenen tijdens de nationale tuinvogeltelling van dit jaar als vreemde vogels gecategoriseerd? Is het lastig om als vreemdeling door het leven te gaan? Bepalend daarbij is hoe je jezelf wil positioneren in de samenleving. Stefan Paas en Gert-Jan Roest hebben op een originele wijze dit benaderd in hun boek *Vreemde vogels*. De basis hiervoor was een prekenserie rondom de eerste brief van Petrus in de Vita Nova-gemeente te Amsterdam. Dit brachten zij in 2017 uit als bijbelstudiemateriaal. Hoe reflecteer je vanuit dit bijbelboek over je identiteit als christen en kerk?
Nu, tijdens de coronapandemie, blijkt het boek nog steeds actueel te zijn. Ik heb in de afgelopen maanden veel christenen horen jeremiëren over hun geloof in God en hun identiteit. Wat moet je met vrijheid, recht, tolerantie in een 'hyperpluraal' Nederland: een land van minderheden? Zelf groeide ik in Nederland op als lid van de Molukse minderheid. Daar werd de kerk naar de rand van de samenleving verdreven en begon mijn ontwikkeling als christen. Dit boek helpt mensen van alle tijden in hun worstelingen om zich positief te wijden aan het christelijk leven.
De sleutelwoorden voor de vernieuwing van het leven komen in acht hoofdstukken aan de orde. Hoe kom je door bijbelstudie dichter bij deze woorden en de bedoeling van Petrus? Hoe kun je als integer herder elkaar vreugdevol bijstaan in de kerk van de toekomst? De vragen voor gesprek na ieder hoofdstuk zorgen voor een persoonlijke verdieping.
Een juiste lezing van de eerste brief van Petrus schenkt ons een perspectief: hoe wij met vernieuwde levenslust ons leven kunnen inrichten. En dat te midden van een wereld, waarin men vooral de last van de levensomstandigheden uitvergroot. Wie Petrus' adviezen ontrafelt, ontwaart ook iets van de christelijke levenskunst. Het boek ademt positiviteit en kenschetst de leefwereld van toen en nu, waar de christen als 'vreemde vogel' een roeping heeft.
— Verry Patty

13-18 april
Stilteretraite op maat

Individueel begeleide stilteretraite op maat. Luisterend naar jou en wat er voor jou speelt en de vragen die je hebt, krijg je bijbelgedeelten en andere suggesties. Dagelijks een gesprek, verder ben je alleen met God in de stilte (ook tijdens de maaltijden). *annieke.vandijk@interserve.nl*

13 april t/m 11 mei
30-dagen-gebed

Op 13 april start het '30-dagen-gebed': tijdens de ramadan 30 dagen bidden voor moslims. Onder veel christenen in Nederland inmiddels een begrip. Dit jaar neemt de gids je mee naar moslims in grote steden wereldwijd. Je maakt kennis met hen en ziet hoe God onder hen aan het werk is. Meedoen kan via de gebedsgids, door de gebedspunten te downloaden, via WhatsApp of vlog. *www.frontiers.nl/30dagen*

15 april
GroeneKerken-workshop

GroeneKerken, een project van Tearfund, Kerk in Actie en Maatschappij van Welstand, organiseert een online workshop over bewust inkopen als kerk. Hoe maken jullie keuzes? Wat voor overwegingen laat je meespelen? Laat je inspireren door Alfred Slomp, bekend van *God in de supermarkt*. Door middel van diverse opdrachten en gesprekken word je aan het denken gezet over je mogelijkheden.
Er is ruimte voor 50 deelnemers in deze online bijeenkomst. *20.00-21.30 uur, groenekerken.nl*

20 april
Open avond Inside-out

Informatie over het leer- en leefprogramma Inside-Out van de Wittenberg in Zeist en sfeer proeven. Met tijd om te praten en al je vragen te stellen.
19.30-20.30 uur, info@dewittenberg.nl

22 april
Ontdek Interserve

Ben je benieuwd hoe jij je talenten zou kunnen inzetten in het buitenland? En waarom werkt Interserve nu specifiek te midden van mensen uit Azië en de Arabische wereld? Werken en geloven, hoe integreer je dit eigenlijk met elkaar? Vanaf 19.15 uur welkom in de virtuele gesprekskamer. *19.30-21.00 uur, lisette.bonk@interserve.nl of bel/app 06-5198 7599*

26 april t/m 3 juli
Missiological Issues in Contextual Theology

Online cursus over de veranderingen en hun impact in zending en contextuele theologie in het tijdsbestek tussen de twee grote zendingsconferenties Edinburgh 1910 en 2010. Deelthema's: Mission and Identity, Mission and Postmodernities, Mission and Other Faiths, Forms of Missionary Engagement, Mission and Spirituality and Discipleship. Met wekelijks discussie en video-ontmoeting om op het bestudeerde te reflecteren. *www.allnations.ac.uk/courses/advanced-short-courses/missiological-issues-contextual-theology*

vanaf 1 mei
Ons Kloosterpad

Een mooie manier om het kloosterleven te ervaren is al wandelend op pad te gaan. Daarom is er speciaal voor het 'Brabantse kloosterjaar' een nieuwe wandelroute gemaakt: een wandelpad van 330 kilometer langs vijftig kloosters. Ons Kloosterpad kan worden gelopen in vijftien etappes van klooster naar klooster. Rondom deze vijftien vertrek- en aankomstkloosters zijn ook korte rondwandelingen uitgestippeld. Je kunt het pad vanaf 1 mei 2021 lopen.
brabantsklooster.nl

15 mei
'Houd het vuur brandend'

Pinkstercampagne van de GZB om verbondenheid met de wereldkerk en elkaar te beleven.
Aanwakkeren – verhalen vanuit de wereldkerk: aan de hand van Romeinen 12 waarin Paulus oproept 'vurig van geest te zijn'.
Aansteken – online event op 15 mei met op zoveel mogelijk plekken in Nederland gemeenten die elkaar ontmoeten rondom het vuur met inspirerende verhalen.
Doorgeven – lopend vuur door Nederland: in de week vóór Pinksteren geven jong en oud met een route door Nederland de vlam van het geloof door. Lopend, fietsend, biddend, pratend – samen op weg naar Pinksteren met een mooie opbrengst voor het zendingswerk.
Ideeën en meedoen: info@gzb.nl; gzb.nl/doe-mee/houd-het-vuur-brandend

21-24 mei
Pinkstervuur Opwekking

Nu de Pinksterconferentie ook dit jaar niet in Biddinghuizen mogelijk is, hoopt Opwekking dat onder het thema 'Het komt door ZIJN naam' door het hele land lokale pinkstervuurtjes zullen ontstaan. Opwekking zal het organiseren hiervan ondersteunen door onder andere thuispakketten met materiaal om samen de Pinksterconferentie te beleven. Ook voor groepen, gemeenten, kringen en campings. *opwekking.nl*

28-29 mei
Missie VONK

Missie VONK is het nachtelijke sponsoravontuur van *mission*-organisatie Verre Naasten. In het weekend na Pinksteren, van vrijdag 28 mei 20.00 uur tot zaterdag 29 mei 08.00 uur staat alweer de vijfde editie op het programma. Tijdens deze speciale coronaeditie ben je online verbonden met andere teams uit het hele land en krijg je allerlei challenges voor de kiezen: sportief, intelligent, spannend, verbindend en uitdagend.
Aanmelden: missievonk.nl

Verhuisd
De Nederlandse Zendingsraad is van Driebergen-Rijsenburg verhuisd naar Utrecht. Per 1 april is het kantooradres:
Joseph Haydnlaan 2
3533 AE Utrecht
Telefoonnummer en e-mailadres blijven ongewijzigd:
T (0343) 745 245
E info@zendingsraad.nl
W zendingsraad.nl

TussenRuimte 2021/2
Digitalisering: vloek of zegen

Sinds het voorjaar van 2020 leven wij in een totale crisis vanwege de coronapandemie. In de samenleving wordt de kerk kritisch gevolgd, vanwege haar speciale plek die zij heeft in de Nederlandse geschiedenis. De (zondagse) samenkomsten in de kerk zijn onderhevig aan de anti-coronamaatregelen. Kerkdiensten mogen opengesteld worden voor een publiek van maximaal 30 personen. Veel gemeenten zenden het dan simultaan uit, waardoor de gemeenteleden thuis de 'livestream-dienst' meevieren.

In het juninummer kijken we terug en vooruit. Wat hebben al die maanden betekend voor de kerk nu bijna alle activiteiten virtueel plaatsvinden? Wat betekent die digitalisering voor de kerk in het realiseren van haar missie? Is de kerk in staat om juist nu grensdoorbrekend te zijn en mensen te bereiken? Wat dan met de 'onbereikten'? Wij blijven dicht bij huis met pastorale en diaconale verhalen vanuit de gemeente. Lukt het ons om met hoop vol te houden?

We gaan ook na wat de gevolgen van de coronapandemie zijn voor het werk van kerken overzee. Hoe drastisch zijn de veranderingen? Is digitalisering daadwerkelijk een mirakel? En wat kunnen we er in de naaste toekomst van verwachten: is het een vloek of een zegen?

We besteden ook aandacht aan het Nederlands Bijbelgenootschap. Niet alleen vanwege de uitgave in september van de vernieuwde NBV-vertaling, maar vooral om de ontplooiing in beeld te brengen van de NBG-inspanningen om nieuw publiek te bereiken.

'Het kruis' krijgt in de virtuele realiteit concurrentie van allerlei iconen. In hoeverre kunnen wij als het om de zending van de kerk gaat, gebruikmaken van de moderne technische ontwikkelingen?

Bent u nog geen abonnee van TussenRuimte?

Neem nu een proefabonnement of geef het als origineel cadeau!
Het abonnement stopt automatisch.

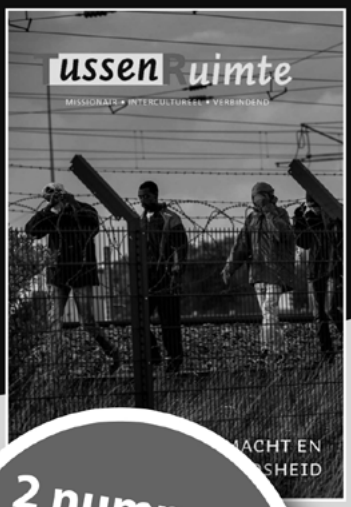

2 nummers
€ 17,50

Kwartaaltijdschrift voor mensen en organisaties in het missionaire veld wereldwijd

Actuele thema's in de missionaire praktijk worden intercultureel verbreed en theologisch uitgediept. Debat over bestaande missionaire en religieuze praktijken wordt gestimuleerd.

Ga naar **www.kokboekencentrum.nl/tijdschriften/tussenruimte** om uw (cadeau)abonnement afsluiten

KokBoekencentrum
tijdschriften

Met KL!NK word je een superspreker!

Henk Stoorvogel en Mark van Vuuren stomen je klaar voor de speech van je leven. Het toegankelijke boek *KL!NK*, verbindt het beste van de klassieke retorica met het beste van de moderne communicatiewetenschap. Of je nou een beginnende of geoefende spreker bent; met hulp van grote namen als: Leonardo da Vinci. Agatha Christie, Mohammed Ali, Theodore Roosevelt en Jane Jacobs begeleiden zij je met vakkundige instructies trede voor trede naar het podium. Of je op de Hogeschool moet presenteren, op de Universiteit een college moet geven of op de werkvloer voor een groep collega's een idee moet pitchen; *KL!NK* helpt je op een overtuigende en innemende wijze je verhaal over te brengen!

€ 29,99

Bestel snel en eenvoudig via
www.kokboekencentrum.nl
of #kooplokaal

KokBoekencentrum
UITGEVERS | UTRECHT